20.10.1993; 27.10.1993; 3.11.1993; 10.11.1993; 17.11.1993
. Учи , Методи , учи да ти пораснат ушите !

Папи и Ина

Раздел I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ПСИХОЛОГИЯТА НА ЛИЧНОСТТА.

Тема 1. Категорията "личност" в психологията.

Литература:

- Салвадор Мади (S.R.Maddi), Личностови теории (сравнителен анализ), 1976;
- Норман Ендлер (N.Endler), статия "Темпераментната природа на личността", 1989;
- Лидия Божович, Личность и ее формирование в детском возрасте, М., 1968;
- Келвин Хол, Гардньр Линдзей (C.S.Hall, G.Lindzey), Theories of personality, N.Y., 1957,1978;
- Тадеуш Томашевски, Основни идеи на съвременната психология, С., 1989, (с.162-177).

I. Психологията на личността - източници, развитие, мястото - сред психологическите дисциплини.

Психологията на личността се появява сравнително късно като самостоятелна психологическа дисциплина. През 70-те години на XIX век психологията се откъсва от философията и има аспирациите да бъде позитивна дисциплина (антитеза на философията), да използва като доказателство емпиричната верификация, а не законите на формалната логика. Основен неин метод става анализа: намирането на структурните единици на явлението, за да бъде то обяснено. Критиците наричат този подход атомистичен (изследването на дискретни познавателни процеси на елементарно равнище чрез интроспективния метод плюс народопсихология дава синтеза на единиците в конкретния социокултурен контекст).

Психологията на личността не е аналитична дисциплина! Тя е нещо цялостно, синкретично; постулира интегралност на своя предмет. От тук следва и конфликтът - с академичната психология, която разбира психологията на личността като връщане към философското познание, като анахронизъм.

Изходът е да се намери метод, който да не бъде аналитичен. Психоанализата е първото психологическо направление, което формира базата на психологията на личността. Това е теория, която не се насочва към парциално (поелементно) разглеждане на психиката. Синкретизмът се търси в контекста и на миналото на пациента, а не само на активния момент. Присъствието на "анализ" в името на това психологическо направление изразява само претенциите му за научност, а не наличието на анализиране в действителност.

Разграничението аналитичност-синтетичност е една от причините психологията на личността да бъде "десидентска" наука.

Фокусирането на психологията на личността върху индивидуалните различия е втората причина за разрива с класическата психология. Бундовата психология, американският бихейвиоризъм, прагматизмът не се интересуват от интериндивидните особености, като твърдят, че не може да съществува наука за уникалното, науката е винаги за общото.

Персоналистичната психология на Уилям (Вилхелм) Щерн (W.Stern, 1871-1938, немски психолог) е именно такава наука за уникалността, в която индивидуалните различия се третират като научен център. Личността, според Щерн, е неделима на "психическо" и "физическо" единица, чиято цялост се обяснява с отделните й прояви и функции. Противопоставяйки се на бихейвиоризма като "психология без душа", Щерн дефинира психологията като наука за преживяващата и способна да преживява личност". С "персонализма" (1906) Щерн прави опит за синтез между експерименталната и теоретичната хуманитарна психология. Предмет на персоналистичната психология е разположеният на определено място във времето и пространството индивид, който чрез своето място в реда на поколенията е резултат и изходен продукт на "онаследяване" (вътрешен фактор) и "придобиване" (външен фактор). Двата пътя се срещат - конвергират - в пресечната точка "личност". Между двата фактора на конвергенцията не трябва да съществува противоречие, а отношение на взаимно допълване, като двата фактора се намират в качествена целева зависимост. Според Щерн цялостната дейност на човека се определя от две основни негови възможности: тенденцията към себесъхранение (фактор онаследяване) и тенденцията към себеразгръщане (фактор придобиване). Щерн поставя основите на диференциалната психология, изхождайки от принципа за конвергенция между наследствените фактори и условията на социокултурната среда.

Всъщност, споровете между психологията на личността и класическата психология са на формално-логическо, а не на съдържателно ниво.

През първата четвърт на XX век се развиват диференциалната психология, психографията, типологията, които избират някакво отделно свойство, аспект на психическите функции, като хипертрофират значението му. Например, на базата на свойството "емоционална лабилност" се формират отделни типове личности, чрез които типове може бързо и лесно да се обясни девиантното (с отклонения от нормите) поведение на всеки индивид.

Съвременното състояние на психологията на личността не изразява тези тенденции (психологията на индивидуалността се различава от диференциалната психология). Вземат се 2, 3, 5 качества, които моделират, експлорира (лат. - изследва, обследва) почти безкрайно. Но това не обяснява цялостното психическо функциониране.

Няма конструкт<$FКонструкт - психологичен обект, който се определя чрез операционализирани свойства и техните отношения; хипотетично изведена валидност. Някои психологични понятия и обекти са конструкти: интелигентност, страх, невроза, училищна зрелост и др.>, който да е всеобхватен в обяснителния си обем. Системите от конструкти представляват теории и се наричат още номологични мрежи.

Най-силният (външен) източник на психологията на личността е в клиничната практика - дисфункцията, отклонението от нормалната психика (традиционно третирани като дял от медицинското познание). В края на XIX и началото на XX век клиничната практика в най-голяма степен запазва синтетичния подход към човека. Тук трябва да се имат предвид индивидуалните особености, анамнезата; болестта се поставя в цялостен и индивидуален контекст - неприсъщо за психологията по това време. Границата (полето) на психиатрията е много сфирна (размита). Психоанализата е първата конкретизация на подобен подход.

II. Характеристика на личностово-психологическото познание (съвременен статус).

А. Салвадор Мади (америк. психолог от испански произход) разделя личностово-психологическото познание на 4 области. Първите две са фундаментални (в науковедски смисъл), имат функцията да продуцират ново знание:

1. Теоретизация (теоретични модели): систематизация на теоретично равнище за достигане до нов модел, нови каузални връзки.

2. Изследователска област (логично е изследователският аспект да верифицира теоретичния модел) за операционализация на теоретичния модел (привеждането му в параметрите на една експериментална постановка).

Втората част, вторите две области са приложни:

3. Диагностика, оценка, измерване.

4. Област на колективните стратегии (психотерапия, консултация и др.).

Приложната част се базира на експерименталната. Всяка психотерапевтична стратегия, коректурно усилие и пр., се базира на модел в норма (иначе не може да съществува девиантен модел, който да се реверсира чрез психотерапевтичните техники до нормален).

Теориите в психологията на личността следват две посоки: индуктивна и дедуктивна. Психоанализата може да се отнесе към индуктивния подход: тръгва от терапевтичния модел и едва след това се генерализира.

Личностово-психологическото познание не е базирано единствено на емпирична основа. То включва и интуитивното, и ежедневното знание, и логиката. Логиката формира диалектичните принципи, приложими към всяко знание (напр.принципа за непротиворечието). Логиката не е знание, което може да се тестира - тя е аксиоматична. Запълва неверифицираните елементи на даден модел с логически такива (така структурата му може да се различава от действителния модел).

Езикът е друг източник на познание - езикът на данните, на понятията, на думите, с които се нормират изучаваните явления. Мади го нарича data-language ("езикът на данните"). В най-голяма степен той е езикът на тривиалното ежедневно общуване. Т.е., полисемантичността навлиза и в научното познание. Например, всеки човек, четящ психологически текст, в който се среща думата "агресивност", може да претендира за компетентност, защото тази дума за него не е езотерична, не е непозната. Навлизането, залагането на ежедневни думи в теоретичните модели носи допълнителни трудности.<$FВероятно по тази причина Реймънд Кетъл - R.B.Cattell, америк. психолог, роден през 1905 в Англия - използва неологизми, измислени словосъчетания, за да избегне и най-малката опасност от двузначност на понятието.>

Според Мади всяка личностова теория е изградена от два типа съждения (постановки):

а) Първият тип съждения се отнасят до сърцевината на личността, засягат същността ѝ (същностни черти, source-traits). Те са общи за всички хора и фиксират особености (характеристики), които са зададени генетично<$FInherited trait - наследствена черта, дължаща се на генетични фактори, независеща от познанието или опита> и са вътрешни атрибути (относително непроменяеми са и оказват трайно влияние върху поведението). Всяка теория засяга тази сърцевина.

б) Вторият тип съждения фиксират периферните характеристики на личността (повърхностни черти, surface-traits). За разлика от сърцевинните, те са наблюдаеми. В много по-голяма степен са резултат от онтогенетичното развитие<$FAcquired trait - придобита черта, която е резултат от опита>, за разлика от вътрешните характеристики. Периферните характеристики имат ограничено влияние върху поведението. В най-голяма степен са ангажирани с обяснението на индивидуалните различия.<$FЛичностна черта, англ. trait - относително постоянно свойство на личността; устойчиви, повтарящи се в различни ситуации особености в поведението на индивида. Например, в теорията на Ханс Айзенк (Hans J.Eysenck), възбудимостта - в смисъл на arouse: подбуждане, предизвикване на нещо, напр. на възмущение и др. - не се променя в хода на развитието.>

Теорията за развитието свързва и двете посоки - преминаването от съждения за сърцевината на личността към съждения за поведението . Мади прилага тази матрица към основните теории за психологията на личността.

Б. (27.10.1993) Алтернатива на подхода на Мади предлага Шулц (D.Schultz): психологията на личността като дисциплина е с източници в американската прагматична позиция - бихейвиоризма; в европейската традиция - диференциалнопсихологията; и в психоанализата.<$FКелвин Хол и Гарднър Линдзей пък смятат, че единствено психоанализата е легитимният, в историко-психологически план, източник на психологията на личността.>

ОСНОВАНИЯ на Шулц:

Основания на Шулц „Инсайт" = прозрение

1/ Бихейвиоризмът със своята опозиция на атомистичния интроспективен подход. Според бихейвиоризма поведението е цялостно, то не е дискретна единица, а изразява конфигурацията на психичните процеси само в един модус. <$FБихейвиористите абсолютизират връзката между стимула (S) и реакцията (R) чрез метафората за "черната кутия", която се намира между тях. Смятат, че можем да прогнозираме поведението чрез фиксирането на някакви функционални зависимости между S и R.> Но това не означава, че бихейвиористите признават правото на съществуване на категорията личност и на психологията на "личността".

2/ Гещалтпсихологията изразява системния подход в психологически аспект. Не става дума за една формална теория, а за интуитивно "напипване" на възможността явленията да се разглеждат системно. Методът е интроспекцията, но интерпретирането на данните е в конфигурация от психически процеси, а не самостоятелен конструкт. Понятие за инсайт (insight, прозрение), за стадийност в решаването на задачата - възприятиният процес обработва информацията така, че полето, което заобикаля субекта с симултанно (прилича на холограма, изникваща изведнъж). Нарича се още "Аха" преживяване (нем. Aha-Erlebnis) - намирането на решение в следствие от едновременна цялостна обработка на информацията; осъзнатото преживяване при решаването на проблеми (описано е и е изследвано от Карл Бюлер). Тези наблюдения биват отразени и дават резултат в теорията за полето на Курт Левин (1935 г.).

ДЕФИНИЦИИ НА ЛИЧНОСТТА:

I. В ежедневно-психологически смисъл.

а) Първият индикатор за разбиране на това понятие е етимологичния му корен. То притежава кристализирала семантика: лат. persona - означава личност, но още и лице, маска. В класическия римски театър persona е маската, която актьорът е носил, играейки ролята си по време на театралното представление. Но тази конкретна конотация (значение) на понятието "личност" не остава така стеснена. Зад него се подразбират и външността, видимите характеристики на човека, и аспектите, в които го възприемат другите. Юнг използва това понятие в своите ранни формулировки, за да обозначи насочеността на индивида към ролята, която обществото очаква от него да играе в живота, и която индивидът играе не непременно на дълбоко психологическо ниво. Persona е "публичното ни лице", онова, което представяме на другите, нашата маска.

В социално-психологически план "личност" се асоциира със "социална роля".

Норман Ендлер (1989) цитира два основни вида дефиниции за понятието "личност":

- маскови дефиниции: отнасят се до повърхностни, външни, видими характеристики (напр. физически облик). Дефинират се в рамките на впечатлението за индивида у другите.
- субстанциални дефиниции: отнасят се до личността като референт (значим за друг човек или група лица). Обозначават тоталността от характеристики, която включва и моралните, психически, социални, емоционални, мотивационни и др. качества.

б) От друга страна личността може да се дефинира и като набор от относително постоянни качества (крайни характеристики), които са прогнозируеми. Личността е ригидна (лат. rigeo - скован), т.е. трудноподвижна, закостеняла, непроменлива, не може да варира от ситуация в ситуация и от момент в момент. Или: личността притежава кростемпорална и кросситуативна стабилност.

в) Уникалността е един от ежедневните смисли, залегнали в думата "личност". Обозначава неповторимата групировка от качества, която ни различава от другите и която по-лесно се описва с думата "индивидуалност".

г) "Личността" в ежедневието се разбира и във функционален смисъл (личността като действащ субект). Винаги, когато има референт "Аз", когато се спряга поведението му, когато се преценява отношението на ситуацията към "мен", става дума за описание на личността.

II. Научна дефиниция на личността.

Гордън Олпорт (Gordon W. Allport, 1897-1967, американски психолог), инициатор на разработката на системен подход към изучаването на личността, прави обзор на психологическата литература и изброява 50 дефиниции за личността. <$FОлпорт, Г. "Личност: психологическа интерпретация", 1937> Според теорията на Олпорт, личността е развиваща се и открита система, чисто ядро е човешкото Аз. Особеност на тази система е стремежът на личността към реализация на жизнения й потенциал, към самоактуализация. Олпорт предполага, че системният подход в психологията ще позволи да се преодолеят както механистичното разбиране за човека (свойствено за бихейвиоризма и кибернетиката), така и теориите, обясняващи спецификата на личностовото поведение със скрити в дълбините на вътрешния свят на личността безтелесни актове.

Олпорт прави извода, че дефинициите на понятието "личност" в много голяма степен се застъпват с ежедневната употреба на думата. Той предлага и групиране на дефинициите: психолого-биологически, социално-психологически и др.

В "Психология. Словарь", М., 1990, личността е дефинирана като: 1) индивидът като субект на социалните отношения и на съзнателната дейност; 2) системно качество на индивида, определящо се от участието му в обществените отношения и формирано в съвместната дейност и общуването.

III. Методи за изследване на личността.

Оценката (диагностиката) е третият дял, третата област от личностово-психологическото познание (според С.Мади) и се отнася към методите за изследване на личността.

Всяка теория заимства методи за оценка на личността, доколкото теорията може да се валидизира (и опровергае<$FКарл Попър - фалшификационизъм: и n на брой потвърждения не са достатъчни за приемане на ед хипотеза, докато само едно опровержение е достатъчно за отхвърлянето ѝ>). Почти всяко направлен предлагащо драматично нов подход, предлага и нов метод. Обратната тенденция (да се ползват само методи другите теории) е еклектизъм, което обаче не е съществен въпрос. Важното е методът да е адекватен теорията.

Оценъчните измервателни техники в психологията имат степени на обективност. Обективността инструментите в психологията е континуум, т.е. методите смислово се отнасят релативно един спрямо дру Обективността има оценъчен характер, но съществуват и извънемпирични фактори<$FНапр.: теоретич пристрастност на автора, придаване на безсъзнателни характеристики на интерпретираната инстанция и др.> които често водят до изкривяване на информацията, наричат се базисни (basic) деформации.

А) Параметри на обективността на личностово-психологическото изследване.

Обективацията в психологията бива:

1) Стандартизация - консистентност (съгласуваност, непротиворечие) на условията при провеждане на даден оценъчна практика, т.е. наличие на инвариантност на условията (инструкция, параметри на физическата и социал среда и др.). Стандартизацията може да се нарече още процедурна обективност (нормиране) и се отнася д интерперсионалното съответствие между всички компоненти на провежданото изследване.

2) Надеждност (достоверност) - консистентност (еднаквост) на отговорите по дадена експериментал постановка. Ако въпросите са така зададени, че изследваното лице (ИЛ) ги разбира по различен начин (и, съответн им отговаря по различен начин), то експерименталната постановка не фокусира добре изследвания конструкт Надеждността отразява степента на точност, с която се измерва дадена област, свойство или признак.

Типове (форми) надеждност:

а) стабилност: надеждност по отношение на времевия континуум, дефинирана посредством степента на съответствие между първото и повторното измерване със същия метод върху същата извадка, при съблюдаване на същите гранични условия (измерва се чрез метода тест-ретест: повторното даване на въпросника).

б) консистентност: надеждност, съотнесена към тестовите единици, която се дефинира чрез степента на съответствие между паралелни измервания с помощта на две множества от тестови единици, извършени по едно и също време върху една и съща извадка. Измерва се по различни начини: от простото разполовяване на множеството тестови единици (метод на разполовяването - split-half) до образуването на множество от всички двойки тестови единици (метод на анализ на консистентността). Предимството на консистентната надеждност се състои в елиминацията на влиянието на времето върху определянето на надеждността. Поради това тя е използваема при твърде нестабилни феномени, когато това е теоретично обосновано.

в) еквивалентност: представлява комбинация от горните два типа надеждност. Определя се чрез степента на съответствие между паралелните измервания (получени посредством даден метод, и паралелния на него), които се прилагат в два различни момента върху една и съща извадка при едни и същи гранични условия. Т.е. използват се 2 или повече (еквивалентни по форма и цели) паралелни теста.<$FИзползват се,например, три експериментални постановки за изследване на агресивността с приблизително равни рангови стойности>

Надеждността на даден тест може да се определи и с методите на дисперсионния и факторния анализ.

3) Валидност. (Джим Нънъли, Въведение в психологическото измерване, 1970; J.Nunnely, Introduction...) (3.11.1993). Един тест може да бъде надежден (т.е. да получаваме консистентни, еднакви отговори от ИЛ), но доколко той изследва именно характеристиката заложена от изследователя, се фиксира от параметъра "валидност". Валидността е един от основните критерии за качеството на даден тест. Колкото е по-валиден тестът, толкова по-добре е отразено в него онова качество (свойство), заради измерването на което той е съставен.<$FНапример, валидността на измерването на интелекта зависи: от определянето на понятието "интелект", представляващо авторската концепция за този феномен; от съставянето на тестови задачи, разработени в съответствие с тази концепция; от емпиричните критерии и пр.>

Валидността е целта на всички методично-теоретични процедури в рамките на претеглянето на методи и конструирането на тестове. Тя определя преди всичко значимостта, представителността и полезността на методиката. Процесът на определяне на валидността се нарича валидация.

Типове (основни форми) валидност:

а) контент-валидност (съдържателна валидност).

Гук-съвкупността от тестови единици е най-добрата оценка на валидността. Тя намира приложение, когато няма наличие на достатъчен брой операционализирани форми на критериите за валидност. Подобна процедура може и да отпадне директно, както напр. при проверката на множество навици или автоматизирани способности (машинопис, правопис и др.).

За да има добра съдържателна валидност, съдържанието на айтемите трябва да е идентично със съдържанието на теоретичния конструкт в поведенчески план (т.е. въпросът трябва да бъде формулиран по последния начин: "От колко чаши се напивате?", а не "Толерирате ли алкохолизма?")

Съдържание на теоретичния конструкт:

LV ---------- i1

Корелация = 0,6-0,9 м/у LV дадена и LV нов тест

LV = латентна променлива.

STAI = Състояние – Тревожност

PP тест (за ученици, студенти

под 0,6 – не добър тест

(latent variable, ---------- i2
латентна променлива) ---------- i3,

където i1, i2, i3 и т.н. са "поведенчески индикатори", те определят съдържателната валидност на теста.

На практика това се прави така: например, трябва да се направи валидация на тест за алкохолизма, за който има теоретичен модел. Тестовете и теоретичния модел се дават за оценка на група (извадка) от експерти. Ако те се съгласят единодушно по отношение формулировката на всички айтеми, то съдържателната валидност е добра (нарича се още "експертна" валидност).

Валидността може да бъде и дефинирана, като се изхожда от непосредствената представа на неспециалисти относно валидността на проверяващата процедура (по очевидност). Съответно, тук спадат също и други форми на валидност - логическа, представителна, първична и др. Най-известното приложение на съдържателната валидност е в устните и писмените изпити (напр. кандидат-студентските).

Съдържателната валидност се променя в зависимост от вида тест, освен при проективните тестове (напр. теста на Херман Роршах "мастилени петна") - там просто няма съдържателна валидност.

(б) конструкт-валидността касае възможността на теста да измерва конструкта, т.е. доколко всеки от индикаторите ще се съгласува с друг тест за измерване-еталон. Всяко ИЛ попълва LVеталон и LVнов тест. Ако оценките са еднакви, то отношението между LVе и LVнт е права корелационна връзка (позитивна единица). Този идеален модел е невъзможен. Дж.Нънъли смята, че коефициентът на корелация трябва да е от 0,6 до 0,9, за да кажем, че новият тест мери това, за което е предназначен. Ако коефициентът падне под 0,6 (т.е. до стойност, близка до случайния коефициент), подозираме, че новият тест не мери напр. алкохолизма така добре, както го прави старият проверен тест LVе.<$FТестът STAI - State Trait Anxiety Inventory, измерва състояние и черта "тревожност". От една страна състоянието не може да е толкова надеждно, колкото чертата, а от друга - между състояние и черта не можем да търсим корелация, тя е нулева.>

От своя страна конструкт-валидността от много автори се подразделя на разновидности:

- конкурентна валидност. Ако LVнт се доближава до LVе, то конкурентната валидност на новия тест е висока. Ако тази валидност не е висока, то тестът не е добър.
- критерийна (предиктивна, прогностична) валидност. Ако един тест измерва даден параметър, то при критерийна ("професионална") група стойността му ще е по-висока от тази при контролната ("нормална") група. Трябва да се съобразяваме с типа поведение, импликациите, които съдържа даден конструкт (напр. социалният стил на студентите във НАТФИЗ се различава от този на хамалите на Сточна гара). Разликата между двете измерени групи (критерийна и контролна) трябва да е голяма. Проблемът е в това, да се намерят критерийните групи, сензитивни към дадения тест, с които да се сравнят обикновените групи. Тогава, високите резултати по една черта в обикновена група могат да говорят да потенции тази черта да се развие в бъдеще (напр. дали даденото лице е предразположено към алкохолизъм). Критерийната валидност се използва предимно в подборните тестове (за училища, професионални групи и др.). Прогностичната валидност "предрича" изменията във времевия континуум.

(В) Типове техники за измерване (обхващат съвкупността от методи за измерване в психологията):

1. Самооценъчни (самоотчетни) техники - Self-report assessment techniques.

Тестологията (разновидност на инструмента за изследване) се свързва с типа инструментариум, който включва набор от въпроси, на които ИЛ трябва да отговори само, и които въпроси касаят неговото поведение.

Шулц дава следната дефиниция на "самоотчитането": "Техника на личностово изследване, в която субектът отговаря на въпроси, касаещи неговото поведение, чувства, усещане и т.н.". Нарича се още paper-and-pencil test (PP test).

Отговорът се задава като формат на отговаряне и може да бъде много различен в различните тестове. Най-простият формат е дихотомния (да - не); по-усложнена е формата на трихотомния формат (да - не мога да преценя - не), която разширява обективността на теста: ИЛ не е задължено да избере само една от двете крайни точки, когато чувства несигурност по даденото съдържание. По-точни са отговорите и по-усложнена е информацията при т.нар. ликертов формат (Rensis Likert, амер. социолог и психометрик). Отговорите са обозначени като континуум върху скала с 3, 5, 7 или повече точки, респ. отговори (1.абсолютно вярно - 2.по-скоро да - и т.н. до - 7.абсолютно невярно). На всеки айтем (на всеки въпрос от теста) ИЛ може да отговори, отбелязвайки едно от числата (напр. от 1 до 7). Идеята е, че разстоянието между 1 и 2 е колкото между 2 и 3 и т.н., т.е. скалата е равномерна ординална.

Най-често използваната самооценъчна техника в психологията на личността е:

MMPI (Minnesota Multiphasic Personality Inventory<$FHathaway,S.R and J.C.McKinley. The Minnesota Multiphasic Personality Inventory. Personality Assessment, ed. by Boris Semeonoff, Penguin, 1966>) - Многофазен личностен въпросник Минесота.<$FОписанието му е в "Психологично изследване на личността в клиничната практика" от Кокошкарова, сс.36-47> Публикуван е за първи път през 1942 год. Служи за изясняването на диференциално-диагностични въпроси в клиничната област, но в определени граници са възможни и изводи относно обща оценка на личността.

Както подсказва наименованието на метода, с него се цели да се обхванат всички съществени фази (страни) на личността. Въпросникът съдържа 550 айтеми<$FВ съветската адаптация на MMPI айтемите са 566>, които не се поставят под формата на въпроси, а изискват от ИЛ да отбележи отношението си към съждението, като

MMPI – извеждане на диференциални диагностични въпроси в клиничната област

подчертае едно от трите: "вярно", "невярно" и "не мога да кажа". Тези съждения се класифицират (свеждат) до условно прости параметри на личността (дадени в неопределен ред), напр.: общо здраве (9 пункта, айтеми), сензитивност (5), сърдечно-дихателна система (5), навици (19), семейство и брак (26), образование и възпитание (12), полови отношения (16), афекти, мании (24), морал (33), женственост-мъжественост (55), социални отношения (72) и т.н.

Примери за вида на айтемите от въпросника: "2. Имам добър апетит.", "24. Мене никой не ме разбира.", "73. Аз съм много значителна личност.", "198. Много рядко ми се случва да мечтая.", "421. В моето семейство има много нервни хора." и пр.

Според получените отговори в трите степени, резултатите се обработват в 10 клинични скали (стълбици) за диагностика на психичното здраве (за наличие на признаци на заболяване от: хипохондрия, депресия, параноя, шизофрения, социална интроверсия-екстраверсия и др.), както и за определяне на някои особености на личността (тенденция към доминиране, личност с предразсъдъци, социо-икономически статус и др.).

Чрез размесването на положенията (съжденията), към които ИЛ трябва да вземе отношение, до известна степен се избягва преднамереното насочване на вниманието на ИЛ към определен, очакван от експериментатора отговор. Въз основа на резултатите се съставят т.нар. индивидуални профили по посока на посочените стълбици.

4 - CPI (California Personality Inventory) - Личностен въпросник на Калифорния.

Това е широко използван самооценъчен въпросник, чийто оригинал произхожда от MMPI. Съдържа няколко стотин да-не въпроса, за измерване на самочувствие, самоконтрол, социализация, постижения, доминиращи черти и вкусове.

5 - EPI (Eysenck Personality Inventory) - Личностен въпросник на Ханс Юрген Айзенк (Hans J.Eysenk, английски психолог от немски произход). Последната модификация на въпросника, разработена съвместно с д-р Сибил Б.Айзенк (Eysenck & Eysenck, 1964), е най-популярна. Тя има две еквивалентни форми (А и Б) с по 57 въпроса. Основните димензии "невротизъм" и "екстраверсия-интроверсия" са напълно независими, докато в предишните два варианта<$FMMQ - Maudsley Medical Questionnaire; MPI - Maudsley Personality Inventory> между тях има слаба корелация. Добавена е и скала за "лъжа" (регистриране на симулация при отговарянето). Стандартизираният за българската популация вариант (Паспаланов, Щетински, С.Айзенк) въвежда нова димензия "психотизъм"; скалата "лъжа" е увеличена от 9 на 21 въпроса. Въпросникът е разработен в два варианта: за възрастни (16-70 г.) и за деца (7-15 г.).

Типичното за тези тестове е, че са многодименсионални (многоскалови), измерват набор от личностови характеристики (няколко отделни измерения на личността) и дават "профил на личността". Но максималният брой айтеми във въпросника би трябвало да бъде до 200.

Повечето тестове в психологията на личността са именно самооценъчни техники. Другите типове се използват много рядко, защото се обработват трудно и не покриват големи популационни извадки.

2. Проективни техники - Projective techniques.

Проективните техники са първият тип техники в историята на психологията на личността (асоциативната техника, използвана от Фройд и Юнг, е проективна). Проективната техника има за обект предимно клиничните пациенти (с психични разстройства). Теоретичната база е категорията "безсъзнателно". Адекватната информация е безсъзнателната информация, извличана само по "заобиколни", индиректни пътища, доколкото съзнанието винаги е пречупено през защитните си механизми. Изследователят трябва да адресира проучването си към процеси и функции не на равнището (не по модела) "въпрос-отговор", а чрез гледане на картина, слушане на музика, интерпретация на разказ и др. Аргументацията на ИЛ разкрива именно вътрешно-психическото състояние на лицето, а не отразява ситуацията на картината. Идеята е, че колкото ситуацията е по-отворена, по-малко структурирана, толкова повече тя провокира проявите на безсъзнателното у ИЛ.<$FНапр.: тестът на Роршах е с максимално отворени стимули; ТАТ на Мърей е с липса на сложетна фокусираност.> Структурираността е функцията, която в тези тестове се манипулира от изследователя. Така се постига активиране на безсъзнателните функции за запълване на липсата на структура в картината. Изследователят интерпретира структурата, която ИЛ внася в неструктурираността. Трудността при използването на тези техники идва от нееднозначността при интерпретирането им. Отговорът на ИЛ също може да бъде неструктурирано цяло, при което, в усилията си да излезе на формално-логическо равнище, изследователят може да вложи своите безсъзнателни структури - получава се отново безсъзнателна ирационална интерпретация ("лоша безкрайност"). Психологът не може да диференцира своето безсъзнателно - то интерферира с безсъзнателното на пациента.

- Тест на Роршах (Rorschach test) (10.11.1993) - "бащата", прототипът на проективните тестове, съставен и разработен от швейцарския психиатър Херман Роршах (1884-1922) и публикуван през 1921 г. Тестът се състои от 10 картона, на които има симетрични мастилени петна (5 черно/бели и 5 цветни). Картоните се представят един по един на ИЛ с въпроса: "На какво прилича това? Какво може да бъде то?". Времето за отговор и броят на отговорите не са ограничени. Оценката на отговорите се извършва на базата на 4 критерия: 1) локализацията на възприятието (цяло, част, детайл); 2) формални елементи (форма, цвят, сенки, перспектива, движение); 3) класифициране на съдържанието (растения, животни, хора, предмети, пол и др.); 4) оригиналност или баналност на образите.

Тестът на Роршах е на 4-то място по популярност в класацията за 1991 година.

CPI произхожда от MMPI
→ изкл. самочувствие, самоконтрол, постижения, вкусове
1964 Айзенк — EPI има 2 форми · 'невротизъм' и 'екстраверсия - интроверсия' (со напълно независими

ТАТ - от Мърей (съдържанието на мотивите)

- ТАТ (Thematic Apperception Test), Тематичният Апърсептивен тест е на 6-то място в цитираната класация. Разработен е от Хенри А.Мърей (H.A.Murray, америк.психолог) и негови сътрудници. Тестът се състои от 30 черно/бели картини (с различни сюжети), използвани в различни комбинации, зависещи от възрастта и пола на ИЛ. Максималният използван брой е 20 картини (в два сеанса по 10); обикновено се дават само 10 картини, подбрани според случая. За разлика от теста на Роршах, ТАТ цели да проникне не в структурата на личността, а в съдържанието - (да разкрие нейните потребности, чувства, конфликти, фантазии). Мърей препоръчва анализът на разказите да се прави по посока на героите и на обстановката.

Картините нямат обективна система за оценяване - "ключ", липсва им т.нар "суров бал" (raw score). Невъзможно е да се направи всеобхватна класификация на всички възможни отговори. Няма краен брой отговори-сюжети на една картина. Всичко зависи от майсторството на интерпретатора, на психолога. Понякога се прилага междуекспертно съгласие по въпроса какво изразяват отговорите на ИЛ. Но експериментаторите трудно достигат до еднозначност в оценките си, т.е. налице е ниска надеждност по отношение на оценката (няма консистентност на бала) и, следователно, се получава разминаване в диагнозите. Прогнозата става ниско валидна.<$FПрогностична валидност има само при добра надеждност! Да не се забравя, че надеждността и валидността не са реципрочни!>

- Асоциативен експеримент (association test) - клинична или експериментална процедура, основаваща се на подаването на стимули (обикновено, но не непременно, думи) и получаването на субективен отговор (обикновено, но не задължително, вербален) под формата на асоциация. Като проективен тест този метод се разработва първо от швейцарския психолог К.Г.Юнг за откриване на скритите афективни комплекси. Използван първоначално за нуждите на психиатрията, тестът намира приложение и за изследователски и психодиагностични цели. Тестът на Юнг съдържа 100 думи. При всяка подавана от експериментатора дума от ИЛ се изисква възможно най-бързо да отговори с първата хрумнала му дума. Забавянето на тази реакция, неразбирането на думата-дразнител, механичното - повтаряне, общото поведение на ИЛ (немотивиран смях, мърморене, изчервяване и др.) се разглеждат като показатели за наличие на представи с емоционална окраска, за които ИЛ не желае да говори. Конкретният характер на комплекса може да се установи чрез интерпретация на съдържанието в отговорите. Според характера на отговорите К.Юнг определя три типа личности: (1) обективен тип с несмущавани реакции; (2) комплициран тип с много смущения при отговорите; (3) дефиниционен тип, който в отговорите си се стреми да дава определения.

- Картини на Розенцвайг (Saul Rosenzweig, америк. психолог). Този тест е известен като метод за изследване на фрустрацията. Състои се от 24 щрихови рисунки.<$FВиж "Експериментална психология", с.357>

Проективните техники не са само вербални:

- SCT (Sentence-completion test) - Тест за допълване (завършване) на изречения. Използва се и като техника за оценка на лингвистичното познание и като проективен способ.

3. Техники на интервюиране - Interview techniques.

Интервюто се базира на комуникацията (пряк, непосредствен контакт) между две лица (диагностик и пациент - затворена диадна комуникативна структура), при която интервюиращият чрез поредица от целенасочени въпроси подтиква партньора си към даване на вербална информация. По отношение конкретното съдържание на комуникацията интервюиращият се държи изключително рецептивно и не взема отношение по споделеното. Трябва да се прави разлика между:

- стандартно интервю.<$FСъс затворена форма на въпросите, при която всички възможни отговори са предвидени; последователността на въпросите и поведението на интервюиращият са строго фиксирани> Стандартното интервю се използва предимно в основното изследване. Тук доминира предимството от сравнимостта на резултатите.

- нестандартното интервю (дълбочинно изследване) служи за предварително проучване, при дефинирането на съществените променливи и достигането до хипотези. Нарича се още screening (англ. - пресяване, отсяване); позволява гъвкав подход, при който интервюиращият не е обвързан с никакви формулировки и се ориентира единствено по основната нишка, определяща целта и главните въпроси на интервюто. Типичен тук е отвореният въпрос без набор от възможни отговори. Добре проведеното нестандартно интервю много наподобява нормален разговор, но поставя високи изисквания пред интервюиращия.

Стандартното интервю (психоаналитична беседа, клинична анамнеза, интервю в консултативен кабинет и др.) обикновено следва screening-а или други техники за оценка на личността, при което информацията се детайлизира , за да се потвърди или инвалидира. Стандартното интервю отхвърля невалидираните тенденции.

Обикновено се практикува разделение на работата, за да се неутрализират случайните субективни влияния (стандартното интервю и интерпретацията се правят от един човек, а screening-а - от психотехници).

4. Техники на оценка на поведението - Behavioral assessment (or diagnosis) techniques.

Тези техники предполагат наличието на екологично валидно съдържание<$FЕстествено представени актове, а не лабораторно поведение, при което ИЛ осъзнава, че е обект на оценка>, т.е. наблюдава се естественото поведение на индивида, дискретните му поведенчески актове на някакво равнище (физиологично, социално и пр.). Не бива да има изкуствен фактор, внесен от изкуствена ситуация.

Наблюдението на поведението обикновено не се прилага като индивидуална, а като групова техника. Тази техника не е актуална (в смисъл, че наблюдателят не отбелязва в момента ритмичността на поведението), а ретроспективна. Свързана е с регистрация на поведението след като впечатленията са преминали на паметово равнище (присъствие на субективен фактор).

5. Процедури за оценка на мисловно съдържание.

Оценяват се частични, представителни съдържания. Това е сравнително нова техника (60-70-те години), свързана с прилагането на когнитивния подход (оценка на когнитивните процеси, използвайки данни от самото ИЛ). Напр. съставяне на профила - "циркулацията" - на настроението за 24 часа (при 10 ИЛ) чрез уред, отчитащ физиологичните промени на всеки час и бележник, в който се записва настроението в дадения момент. Чрез систематичното наблюдение и отчитане на специфичното мисловно съдържание по оценяваните параметри се цели да се диференцира мисловното съдържание, свързано с емоциите, каузални с настроението (причинно свързани с настроението). На този въпрос може да се отговори чрез наличието на един и същ поведенчески акт в определена ситуация (напр. какво е типичното настроение при ставане от сън). Субективността на тези техники идва още на равнище сурови данни.

Всяко изследване се причислява към една (или няколко) от изброените до тук техники за измерване.

Типове изследователски методи.

Един метод е формално свързан с техниките, които може да използва. Например, клиничният метод е специфична конфигурация от техники (типични тестове) с определен тип последователност. Такива методи са и корелационният, и експерименталният.

1. Клиничен метод.

Хронологично той заема първо място в класацията на методите. Терминът "клиничен метод" е взаимозаменяем с термина "case study" (или case history) - изследване (изучаване, проучване) на случай, т.е. на индивидуалното проявление на даден синдром. Основно клиничният метод се прилага при изследване на емоционалните разстройства в диагностичен и лечебен (третиращ) план, както и при психоаналитично изследване (в клиничната психология и психиатрия) снемане на анамнеза. Никога неговите цели не надхвърлят индивидуалния случай. Клиничният е "soft" -метод. Клиничният метод не прави разлика между изследователски (фундаментални) и терапевтични (приложни) форми на обработка на информацията. За разлика от другите методи, той е с ниска степен на прецизност, контрол и обективност. Може да се свърже с интервюто, самонаблюдението и др. техники, характерни с присъствието на субективна информация (информацията, получена от пациента е основният фактор за базиране при този метод). Следователно, клиничният метод изисква интерпретация от страна на изследователя в много по-голяма степен, отколкото другите методи.

2. Експериментални методи.

Експериментът е ситуация на изследване, съзнателно създадена или случайно получила се, но винаги контролируема. Основното правило на планирането на експеримента гласи: "Варирай опитните и контролирай останалите условия!". Експериментът е най-прецизно поставеният въпрос за обективнореалните връзки между причина и следствие. Преднамереното, контролирано, насочвано от конкретни очаквания въздействие върху определено явление при дадени условия е главният елемент на експеримента. Контролът е винаги при протичането, а не при създаването.

Тези методи в най-голяма степен удовлетворяват изискванията за обективност на информацията. Отнасят се към фундаменталния аспект на психологическото познание (втора изследователска област, според класификацията на Маги). Обективността на изследването е гарантирана от пълния контрол над факторите, влияещи върху изследвания процес. Експериментален дизайн е процедурата, осигуряваща преднамерен контрол, при която се следи дали дадена манипулация води до ковариация - изменение на варирания фактор в следствие от промяна на изследвания фактор. Различаваме зависима и независима променливи. Зависимата променлива (DV - dependent variable<$FНарича се още response variable - ответна, поведенческа променлива>) пряко се свързва с изследвания феномен (това е променлива, чиито стойности са резултат от промените в стойностите на една или повече независими променливи). Независимата променлива (IV - independent variable) е тази, върху която се въздейства, така че последвалите промени в зависимата променлива да могат да се наблюдават и изследват.<$FIV е променлива, чиито стойности са независими от промените в стойностите на други променливи> В хипотезата се отразени факторите, от които зависи промяната на DV. Функцията на контрол (манипулация) означава, че един и същ експеримент (и, съответно, получаването на едни и същи резултати от него) може да се повтори в други моменти. Най-често, обаче, резултатите са противоречиви, особено при хипотези на миниравнище. Дизайнът на даден експеримент е критерия за сравняване на противоречащи си изследвания.

Експериментът дава информация относно това, дали дадено условие е съставящо, модифициращо или без значение за даден феномен.<$FПовторяемостта в строг смисъл (т.е. при идентични условия) не може да бъде изисквана; абсолютно погледнато, тя никога не е възможна. Повторяемостта при еквивалентни условия е методически достатъчна.> Изследва се влиянието на един фактор (независимата променлива) върху поведенческия отговор на ИЛ (зависимата променлива). Един от начините да се контролира влиянието на каузалната, независима променлива, чийто ефект изследваме, е чрез използването на експериментална и контролна групи (балансирани подизвадки с обем - V = n/2; където n е обемът на извадката). В едната група (експерименталната) се прилага манипулиране на фактора, който се изследва (независимата променлива), а в другата - не. Връзката IV-DV е функция на отношението: DV в експерименталната група към DV в контролната група. Ако това отношение е "1", то двете групи не се различават по отношение на зависимата променлива. При положение, че това отношение е различно от 1 (клони към 0 или безкрайност), то колкото по-голямо е числото, толкова по-силно IV (независимата променлива - изследваният фактор) влияе върху експерименталната група.

3. Кетелиански метод — интерпретация на индивидуалния случай, на базата на по-голяма група

Използва се преди всичко за изследователски цели.

ПРЕДИМСТВА НА ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИТЕ МЕТОДИ: (17.11.1993)

1/ Осигурява се контрол над факторите, влияещи върху даден феномен, дори когато тези фактори не са известни (Ж.Балев: - "...дисциплиниран агностицизъм - не знаем какво контролираме, но го контролираме."). В тази връзка контролните групи могат да бъдат няколко, според интересуващите ни различия - откриват се и се изследват процесите, съдържателните характеристики на фактора.

2/ Има възможност за репликации (повторяемост на експериментите) - т.е. други експериментатори, по друго време и в друго пространство, с други популации да достигнат същия резултат. Експериментът е крайната точка при верификацията на дадена хипотеза.<$FSoft-методите са много по-индивидуално центрирани, за разлика от hard-методите, които са много по-обективни, например в бихейвиоризма> Индуктивното насочване на научното познание тръгва от soft-методите, за да стигне до експерименталните методи. Ако една теория не бъде подложена на експериментиране, тя се счита за релативна, ненадеждна.

3/ Съществува възможност за формулиране на каузални съждения (изследователят верифицира каузалните връзки между променливите). Отхвърлянето на една хипотеза за влияние на IV върху DV е каузално съждение за липсата на причинност. Само експерименталният метод дава право на изследователя за изказване на каузални съждения. От гледна точка на формулирането на каузални съждения лонгитюдният метод (longitudinal method) е най-близо до експерименталния. Класическият лонгитюден метод не е ретроспективен. При него закономерността се търси по презумпцията за "представеност" на изследваното свойство или явление (използват се повече на брой групи, при което междуличностните различия се неутрализират). Извежда се лонгитюдно каузално съждение по отношение на отделния параметър, изследван в даден лонгитюд. Използва се т.нар. "сериална корелация" - анализ на времевите серии.

НЕДОСТАТЪЦИ НА ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИТЕ МЕТОДИ:

1/ Този вид методи са екологично невалидни, те са изкуствени. Възможни са прояви на негативизъм.<$FПри изследване на съзнателно равнище са вероятни: "кооперация" на ИЛ с експериментатора; изява от страна на ИЛ на социално желани ефекти; ИЛ да приеме стратегия на себепредставяне и др.> Още по-сложно става, когато се въвлече безсъзнателното... Екологичната невалидност не се преодолява чрез репликация - тя се запазва!

2/ Съществува ограничаване на метода по отношение съдържанието на изследваните феномени. Има наличие на етически съображения (инструкцията да бъде етически приемлива за ИЛ). Изследването на емоциите е най-критикувано в това отношение (използването на реални стимули за пораждане на негативни емоции).

3/ Експериментът не може да бъде обемен, т.е. да е представителен за изследваната популация (рядко обемът му надхвърля 40-50 ИЛ). Това крие рискове от необосновани заключения, негенерализирани за популацията.

4/ Съществува и риск от необосновани заключения въз основа на недостатъчно факти.

3.3 Корелационен метод.

Характеристики: в сравнение с клиничния метод имаме интерпретация на индивидуален случай, но в рамките на по-голяма група. Дизайнът схематично наподобява експерименталния метод; наблюдава се наличие на дисперсия. Използва се преди всичко за изследователски цели (hard-метод).

Идва от статистическите техники за изследване силата на връзката (корелацията) между две променливи. Разполага се (като почти квазиекспериментален метод) между експеримента и класическите soft-методи (наблюдение, case study); приема методиките на експеримента и преодолява някои негови недостатъци; заема междинна позиция в континуума на позитивните и терапевтични методи. Идентифицира се със статистическата корелация - определя силата, интензивността и посоката (знак "+" или "-") на връзката, но не дава посоката на вектора, не изяснява причинността между двете променливи. Използва прости статистически методи при много на брой променливи.

Най-простият случай на корелация е между две променливи. Количественото им изобразяване по абсцисата и ординатата се задава графично като права, около която са точките (т.е. разглежданите случаи), имащи координати (стойности) x и y. Или: "точките" са ИЛ, а координатите са стойностите, измерващи за съответното лице двете променливи x и y. Корелацията е усреднената функция на точките, взета холистично (цялостно), а не индивидуално.

y

x

Генерализираната функция задава дискретните стойности (за всяка дадена стойност на x имаме някаква дискретна стойност на y).

Fit (пасване) - приспособяване на данните до привеждането им в съответствие с някакъв стандарт (усредняване на стойностите на всяка точка). Процесът е мотивиран, само когато съществуват твърдо установени принципи за провеждането му; в противен случай "пасването" завършва със "стъкмяване" на данните. Статистически, fit е степента на съответствие между изследваните и очакваните данни - goodness of fit (израз на това, доколко определена група изследвани данни съответства на някакво очаквано тяхно разпределение). Това дава възможност за цялостна интерпретация на данните за извадката с абстрахиране от отделните конкретни стойности.

Стойностите лежат на една скала (от "-1" до "+1"). При корелация "0" няма никакъв pattern (образец, модел) по отношение тенденцията за групирането на точките (т.е. те са дисперсирани, разпръснати по целия квадрант); не може да се прекара никаква права през тях. Корелациите "-1" и "+1" (те се обозначават графично с права линия под ъгъл от 45 градуса) отразяват т.нар перфектна, "съвършена" корелация.<$FТова означава, че единица промяна в X

$b_x \to b_y$

води до единица промяна в y; посоката на промяна зависи от знака - при знак "-" за всяко увеличаване на x има намаляване на y, при знак "+" е обратното.> Интензивността на връзката се отчита от абсолютната стойност, а не от знака!

Корелационният метод (използвайки статистическите характеристики на функционалната корелация) позволява да се правят заключения относно връзката между две които и да са променливи, за които има количествени резултати, НО ТЕ ТРЯБВА ДА СЕ ОТНАСЯТ ЗА ЕДНО И СЪЩО ИЗСЛЕДВАНО ЛИЦЕ! (желязно изискване - Ж.Балев)

ЗАКЛЮЧЕНИЕТО въз основа на корелационния метод:

1. Не изисква постулиране на фокусирано влияние на даден фактор (за разлика от експерименталния метод). Фокусът тук не е необходим. Например, при изследване на връзката между високата интелигентност и оценките в училище не е необходимо да се изследват лица с високи училищни постижения, защото корелацията им с коефициентите на интелигентност ще е близка до 0 (поради консистентността на групата). Поради това е необходимо наличието на хетерогенна група, в която да съществуват вариации във всички степени и по двете скали (IQ и ОЦЕНКИ)! Изследователят прави случаен подбор. Корелационният метод позволява изследване на функционалните зависимости без намеса на изследователя във функционалната процедура.

2. Базира се на данни, които са по-неангажирани от връзката изследовател-ИЛ.

3. Основава се на добрата статистическа постановка на метода (още от времето на Ч.Спирман). Простият корелационен анализ е като простия двупроменлив модел (IV-DV) на експерименталния метод, но корелационният метод не остава на това равнище, докато експерименталният запазва класическия си статус (една независима променлива - една зависима променлива). Отива се към многодименсионално изследване на връзката между n на брой променливи - факторен анализ (зародил се в психологията), клъстърен анализ и др. Те редуцират (10 - 20 линии се свеждат до една), изразяват синтетично връзката между n променливи. Това са т.нар. мултивариативни техники от II поколение с широко приложение едва през 60-70-те години (преди това са били "елитарни"). Второто поколение техники (за разлика от I-то) намира код в рамките на корелационния метод и следва конфирматорна (confirmational, потвърдителна) линия. Вече съществуват теории, които можем да изразим математически и да потвърдим (проверим) чрез данните. Във второто поколение техники влизат структурните уравнения, каузалното моделиране, конфирматорния анализ и др. Корелационният метод се основава на дедуктивен подход - факторите се знаят предварително; следва тестиране за проверка дали данните са съвместими с модела. Практикува се в Швеция от 1987 год. В България методът на fit-ване все още не се използва (Ж.Балев работи с конфирматорния анализ при профилни личностови изследвания).

24.11.1993; 1.12.1993

Раздел_ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ПСИХОЛОГИЯТА НА ЛИЧНОСТТА.

Тема_ 3._ Измерване в психологията на личността - подходи, предимства и ограничения.

I. Диспозиционен подход към личността:

До тук в лекционния курс разгледахме единиците на психологическото измерване (условно разделени) - инструменти, техники, методи.

В психологията на личността (както и в общата психология, и в хуманитарните науки) няма парадигмен статус. Обектът на познанието съвпада със субекта му. Личността не е дефинирана, което води до неопределеност и несигурност на следващите етапи (екстензии) от психологическото познание, защото при интерпретацията би трябвало да се прави анализ на нещо конкретно. Затова дефиницията за личността е условна (работно определение).

В книгата "Конструкцията на личността", 1988, от Сара Хемпсън (Sarah Hampson) се казва: "Личността се отнася до повече или по-малко стабилни вътрешни фактори, които изграждат поведенческата непротиворечивост (консистентност) на даден човек в поредица от моменти и правят неговото поведение специфично в перспективата на поведението на други хора в сходна ситуация."

Тази дефиниция съдържа основните елементи на личността: стабилност, вътрешност, консистентност и специфичност. Зад тези параметри, характеризиращи личностовата организация, стоят вътрешни фактори, които ги определят. Т.е. факторите са структурната характеристика на личността.

1. Стабилност.

Не се допуска, че личността е напълно неизменчива, перфектна, стабилна организация. Няма се предвид противоположната точка на тоталната изменчивост, но не се постулира и обратната позиция. Има повторяеми моменти, но те не са ригидни, идентични. Подобен подход съществува в много теории, но някои от теориите дават много по-голяма възможност за динамика на личността. В континуума стабилност-нестабилност все пак по-голяма е ориентацията към стабилността - *идентификацията на една и съща структура на даден човек в неговото развитие по продължението на живота му* (life span). Презумпцията за стабилност кореспондира на ежедневно равнище с нашия опит (стабилността има своя еквивалент и на непрофесионално-психологическо равнище).

2. Вътрешност (интерналност).

Субективният феномен не се наблюдава директно, достъпът до него е опосредстван от оценката на определени негови манифестации (проявления) на повърхностно ниво - поведение, психофизиология, физиологична структура. Визират се дискретни единици, които се наблюдават, оценяват, измерват и пр., след което се вадят заключения за ненаблюдаемото (операционализация). В ежедневието "личност" и "поведение" са неразличими структури (т.е. човекът е неговото поведение).

3. Консистентност.

Непротиворечивостта (последователността), както и специфичността, се отнася по-скоро до проявленията. Консистентността е темпорална (един и същи човек проявява едно и също поведение с течение на времето) и ситуативна (в различни ситуации се проявява едно и също ниво на даден модел на поведение). Консистентността се отнася до *сходството на поведенческата реакция на даден човек (във времето или в ситуацията)*. На ежедневно равнище консистентността също има много силно проявление, имплицитно е свързана с проявлението на стабилността.

4. Специфичност.

Съдържа се в класическото допускане за наличието на *индивидуалните различия като същностен елемент на категорията "личност."* (в предметната област на изучаването на индивидуалните различия) при интериндивидното сравнение (сравнение във външен план). Специфичността е друга форма на стабилността - "отваря" личностовата организация към съпоставяне с други личностови структури. Много по-късно специфичността навлиза във вътрешноиндивидните, специфични различия (интраиндивидните различия). Специфичността е обратния полюс на стабилността: тя допълва до единица континуума на стабилността (до пълна ригидност). Т.е. отнасянето на вътрешната специфичност към стабилността е реципрочно.

Диспозиция (лат. dispositio - разположение) - съвкупност от развилите се до определен момент вътрешни предпоставки за психична организация на дейността. В персонализма на Уилям (Вилхелм) Щерн (Wilhelm Stern) диспозицията обозначава причинно необусловения подтик към действие. В теорията на личността на Гордън Олпорт диспозицията фиксира чертите на личността (18-5000), образуващи комплекс от предразположения към определена реакция на субекта на въздействия от външната среда. В съветската психология терминът диспозиция се използва за обозначаване на осъзнатата готовност на личността за оценка на ситуацията и поведението, обусловена от миналия опит.

ДИСПОЗИЦИОННИЯТ ПОДХОД постулира като структурни единици на личността т.нар. диспозиции, фактори, черти. Най-често ПОСТУЛИРА ЧЕРТИ (trait, англ.)

Фундаменталният въпрос е какво съдържание се влага в тези структурни единици. Отграничаващото диспозиционния подход (от недиспозиционния) е това, че диспозициите (чертите) се схващат като характеристики, използвани за оценка (измерване) и обяснение на поведението (т.е. чертите имат директна връзка с поведението). Недиспозиционните структурни единици нямат директна връзка с поведението. Аксиомата на диспозиционния подход е именно "връзката с поведението". В алтернативните (на диспозиционния) подходи понятия като "инстинкти", "мотиви", "цели", "желания", "атитюди" и др. нямат директен изход към поведението (напр. "инстинктите" у Фройд). При тях се изисква наличието на някаква "черна кутия", модифицираща конструкта (и усложняваща връзката), за да се стигне до поведението. Говори се за сложна динамика, функции, връзки...

Например, един и същ сексуален нагон не резултира в един и същ модел на поведение (в противен случай всеки човек би могъл да бъде психоаналитик).

Съвременна версия на недиспозиционния подход е "целевият модел" на Лорънс Първин (L.A.Pervin, Ню Джърси, САЩ) от 1983 г. Майкъл Аптър (M.Apter, UK) постулира мотивационните състояния като основна структурна единица (1984, 1989). В Института по психология работят по модела на Аптър, който е много разпространен в приложен план.

А. *Диспозиционният подход не е еднопосочен* (еднозначен). Има определени моменти, които очертават разклоненията. Разграничаваме две основни позиции (два подхода) в рамките на диспозиционния подход (т.е. диспозиционният подход е една дихотомия от две позиции): ОПИСАТЕЛЕН И КАУЗАЛЕН.

1/ *Диспозициите са описателни конструкти* и обслужват именно целите на описанието на личностовото поведение (т.е. имат дескриптивна функция; обобщават се дискретни поведенчески характеристики, напр. агресивността). Дескриптивната функция обслужва описанието на актуалното и на миналото поведение, но има слаба релевантност към бъдещето. Т.е. тя няма предиктивна (прогностична) способност.

В $J_{of}P_{\&}SP$ Buss и Craik използват диспозиционните конструкти като описателни характеристики; приемат, че миналото поведение може да бъде описано чрез диспозициите.

2/ Диспозиционните теории, които натоварват понятието "диспозиция" с каузална потентност, имат не само ретроспективни, но и прогностични функции. Диспозициите (в този случай) не само резюмират поведенческите актове, но те са и антецедентът (лат. - предхождащ, предшестващ), причината за поведенческия модел. Т.е. *като каузални фактори, диспозициите имат не само ретроспективни, но и прогностични функции.*

Моделът на личността на Ханс Айзенк е тридиспозиционен, има три структури, с които се обяснява причинността на поведенческия акт ("невротизъм", "екстраверсия-интроверсия", "психотизъм",).

И при двата подхода миналото поведение може да се систематизира чрез диспозициите, но каузалният диспозиционен подход е по-гъвкав, дава повече възможности, а описателният е по-ограничен.

Критика на привържениците на описателния диспозиционен подход към каузалния: приемането на диспозициите като каузални фактори може да доведе до тавтологичност при обяснението на поведението.<$FОт поведението да правим извод за чертата, която го е предизвикала; и чрез чертата да обясняваме поведението (да казваме, че то се дължи на нея) - затворен, "порочен кръг".>

При недиспозиционните подходи едно и също поведение се свързва с различно съдържание. Но не е логично да се твърди, че една черта може да има различни проявления. Друг е въпросът, ако се говори за "потребности" (напр. за потребността от общуване, sociability). При диспозиционния подход едно и също поведение се интерпретира по един и същи начин. При недиспозиционния подход е обратното, позицията му е много по-софистицирана. Диспозиционният подход е по-близо до имплицитните теории (теории на ежедневно-психологическо равнище, което по-често е интуитивно).

Диспозиционният подход е много удобен от психометрична гледна точка. Измервайки поведението, ние измерваме личността - директно, експликативно. Това е класически подход на психологията на личността.<$FПо класификацията на Мади спада към 3 и 4 област на личностово-психологическото познание - оценка; приложно-терапевтична практика.>

"Диспозиция" има *още една алтернатива* (освен "черта") - *това е понятието "тип"* (type). В сравнение с "чертата", "типът" има по-дълги традиции в допсихологическото и психологическото минало. Съвременната психология е много толерантна към това понятие. "Типът" на синкретично равнище (а не на дискретно-структурно) удовлетворява и четирите основни елемента на личността. Разликите между "тип" и "черта" е в разпределението на атрибутите. "Чертата" касае *n* на брой атрибути (например, на агресивността) и се счита, че статистически те се разпределят по типа "гаусово разпределение".<$FГаусово разпределение - крива с формата на камбана, с най-голяма концентрация на измерените стойности при средните величини, т.е. най-малко са екстремните стучаи, а най-голяма е честотата на случаите в средните стойности.> Това означава, че притежаването на даден атрибут не е дизюнктивен критерий за това дали човек ще прояви или няма да прояви дадено поведение. Докато "типът" се базира на изключващата дизюнкция - ако един атрибут присъства в един тип, то той се отнася само за него. И, следователно, притежателите на този атрибут принадлежат към този тип. При "типа" има качествено разпределение на атрибутите (в смисъл на или "притежава" - или "не притежава" тези атрибути). Т.е. даден атрибут е дизюнктивен ("или-или") параметър на човешкото поведение. При типа именно изключващата дизюнкция определя съществуването на атрибута. Атрибутите на един тип не могат да бъдат атрибути на друг тип - наборът им не съвпада при различните типове личности.

Таксономичният подход<$FТаксономия - учение за принципите, правилата и методите, според които се извършва класифицирането на организмите и на техните свойства>, прилаган тук, е за определяне на подобие между индивидите въз основа на техни психични и телесни свойства и за разпределянето им на групи според определена съвкупност от признаци. Целта на този подход, като дял от психологията на личността (или от диференциалната психология), е откриването на психологични типове и съставянето на типологични системи.<$FВсяко определяне на типа се основава на следните допускания: 1) индивидуалните свойства могат да се локализират върху измерения, простиращи се между два полюса (напр. "оптимистичен-песимистичен"); 2) броят на необходимите за анализа на типа свойства е ограничен и обозрим; 3) съществуват емпирични операции за оценка, измерване и др., чрез които се съставят скали и се определят степени на подобие. При категориалното определяне на типа се изхожда от субективни постановки, които изглеждат теоретично и практически значими и които предварително ограничават вниманието върху определен сектор от свойства, напр. социалното поведение,

Типове. VI 1996 Типове личност

характера, темперамента или възприятието. Категориалното определяне на типовете е най-общо решение от вида "или-или". Познавателната му стойност е слаба, при него има само добри или лоши, големи или малки индивиди.>

Всеки индивид може с помощта на подробно развити диагностични средства да намери своето място в дадената типологична система. Следователно индивидът може да се определи като "пресечна точка" на свойства и типологични димензии (Айзенк), а типът включва индивидите, заемащи определен отрязък от една димензия или определено пространство в координатната система на дадена типология.

Първата научна класификация на типовете личности (типология на характера) *принадлежи на К.Г.Юнг* от 1921 г.<$FСпоред преобладаващата функция: мислене, чувство или интуиция; и според насочеността на личността към външния или вътрешния свят> С развитието на психологията на личността като наука се предлагат множество типологии. Съвременните, например тази на Buss и Craik, се основават на дискретни, незастъпващи се типове.

(1.12.1993) Според Сара Хемпсън личността се конструира в социални пространства - "социален конструктивизъм". От тази гледна точка диспозиционният подход се възприема като една естествена база за разглеждане на личността. Имплицитните (ежедневно-психологически) теории за личността от 70-те години насам са една от конкретните обективации на социалния конструктивизъм.

Както отбелязахме по-горе, понятието "тип" се различава от "диспозиция", "черта". 1) Първата разлика е в степента на общност, генерализираност, в специфичната конфигурация на дадените единици. Чертата е само един от конструктивните елементи. Типът е твърдо разграничен, определено дизюнктивен, изключва всяко застъпване, няма общи маргинали. Границите му са невискозни, непропускливи. Всеки тип съществува самостоятелно. Това не се наблюдава при "чертите" (диспозициите). 2) При отделните типове има дискретност, а чертите притежават континуалност - плавно преминаване, застъпване (но не и между черти от различни области!).

Може да се каже, че типовият подход е част от диспозиционния и представя чертите като дискретни единици (или ги има - или ги няма). Но и "типа" и "чертата" са експресии на диспозиционния подход (в различен вариант).

МЕТОДОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ДИСПОЗИЦИОННИЯ ПОДХОД. Защо съществуват алтернативи? През 1957 год. Леон Кронбах (L.Cronbach, психометрично ориентиран психолог) посочва две линии, по които могат да се диференцират моделите в психологията (но това е логично разграничаване):

- I-ва линия - свързва се с разкриване на общите механизми, процеси, динамика на психиката; генералните акценти.
- II-та линия - разкриване на индивидуалното, фокус върху единичните, индивидуалните прояви на общите закономерности.

Според Кронбах тези две линии се диференцират чрез методи. Първата линия се свързва с експерименталните методи, в които индивидуалните различия се схващат като артефакт.<$FАртефакт - изследователски резултати, породени единствено от неконтролирани условия на опита (напр. погрешни инструкции). Избягването на артефакта е въпрос на процедурната обективност.>, като епифеномен<$FЕпифеноменализъм - учение, според което психиката не играе активна роля в живота и дейността на човека и е само страничен продукт от материалните (физиологичните) процеси.>, като шум, който трябва да се игнорира от дизайна на изследването - иначе алгоритъмът не може да бъде спазен. Контролната и експерименталната групи трябва да са максимално хомогенни (абсолютно еднакви), да се различават единствено по индуцирания в експерименталната група параметър.

Втората линия реализира обратната тенденция - линията на партикуларизма (англ. particular - личен, индивидуален, частен, специфичен)<$FПартикуларизъм - учение, според което само отделни избрани личности ще бъдат спасени; преданост само на собствените интереси; сепаратизъм.> - свързва се с квазиекспериментални методи (корелационен, факторен анализи), чрез които се търси интериндивидната вариация, за да се намери мястото на всеки индивид в групата. Самата техника изисква наличието на интериндивидни различия, на основата на които се определя нормата за съответната популация и съответната възраст. Такава техника е например WAIS (Wechsler Adult Intelligence Scale) - скала за измерване на интелигентността на Векслер (за възрастни), която съдържа 12 субскали.<$FDavid Wechsler (1896-1981) - американски психолог от румънски произход. WAIS е тест за интелигентност за възрастни, който е базиран на две категории - вербална и изпълнителска. Вербалните айтеми се отнасят до основни знания, речников запас, аритметични умения, разбиране (схващане) на сходства, аналогии и др. Изпълнителските айтеми са свързани с класифициране и завършване на рисунки, проектиране, пространствени отношения и връзки. Векслер създава първия тест за интелигентност, който системно свързва речевите с изпълнителските възможности - Wechsler-Bellvue I, публикуван през 1929 и ревизиран през 1946 год. От 1955 год. тестът е известен като WAIS. На същата база Векслер създава и тестове за интелигентност, предназначени за деца - WPPSI за деца до 6 год. и WISC-R за деца от 6 до 16 год.> Тази линия започва с теста за интелигентност на Бине (1905 год.), въвеждащ параметрите на централната тенденция (средна интелигентност и стандартно отклонение).

Психологията на личността се идентифицира в много по-голяма степен с втората линия, докато с първата линия са свързани психологията на познанието, физиологичната психология, психофизиката и др. Но това не означава, че психологията на личността не търси общите механизми. Разграничението не е абсолютно - това са две тенденции с различни акценти. Посоката, в която се движи научната психология е в конвергенцията между двете линии. Постмодернистичният етап на психологията (от 1975 г.) се характеризира с размиване на границите между дисциплините; психологията на личността става все повече единно-психологично знание.

II. Номотетични<$FNomothetic (от гр.) - означава отнасящо се или във връзка с абстрактното, универсалното или общото.> и **идиографични**<$FIdiographic - отнасящо се или във връзка с конкретното, индивидуалното, уникалното.> **модели на поведението и измерването.**

Номотетичният подход се свързва с първата линия, а идиографичният - с втората.

Тази опозиция свежда проблема за общото и единичното до равнището на психологията на личността. Този проблем е засегнал Г.Олпорт в книгата си "Личност. Психологическа интерпретация"<$FAllport,G.W._Personality. A psychological interpretation. New York, 1937>, за решаването на който е използвал термини, заимствани от немския философ Вилхелм Винделбанд (1848-1915).<$FB целокупното научно познание според Винделбанд може да се обособят "рационални науки" (философия и математика), които не са насочени непосредствено към познание на даденото в опита, и "опитни науки". Като изхожда от "формалния характер на познавателните им цели", Винделбанд разделя "опитните науки" на "номотетични" - "науки за закони" (природни науки) и "идиографични" - науки за "събития". В процеса на познанието първите търсят "всеобщото във формата на природен закон", а вторите - "единичното в исторически определена форма".> Застъпва се позицията, че точните науки са номотетични, а хуманитарните - идиографични; например, историята е наука за описанието (дескриптивна наука): всяко историческо събитие има своята темпоралност и се интерпретира в съответствие със ситуацията - т.е. описанието и обяснението съвпадат.

В психологията също има такива процеси и явления, изискващи интерпретация от гледна точка и на двата различни подхода. Целите и методите на двата подхода се трансплантират до личностово-психологическо равнище. Екстраполацията (оценката, преценката) на закономерностите е направена за първи път от Г.Олпорт. Той за първи път използва тези понятия и е първият психолог, защитаващ soft-method в психологията на личността - идиографичния, дескриптивен метод. Той е протагонист (protagonist, англ. - защитник) на дескриптивните методи и стои зад тях до смъртта си (1967 год.), но не отрича и номотетичния метод ("отделният случай е полезен източник на хипотези")!

Психологията традиционно се е самоопределяла като номотетична дисциплина (в следствие от амбициите и да бъде точна наука). Този дисбаланс се коригира чрез "вкарването" на индивидуалността в предмета на психологията на личността. Олпорт говори за въвеждането на вътрешно-индивидуално равнище - идиографичният подход да се прилага към разглеждането на вътрешната индивидуална динамика.

Номотетико-идиографичният дебат в психологията достига до крайности през 50-60-те години. Холт (американски психолог) отрича идиографичния и номотетичния подход: "Понятията "идиографично" и "номотетично" продължават да обсебват психологическите текстове, но единствено като претенциозен жаргон...". Идиографичният подход просъществува в хуманистичната психология на Ейбрахам Маслоу. През последните десет години се наблюдава ново възраждане (revival) на спора, но вече става въпрос за конкретното прилагане на подходите, а не за гносеологичната им обосновка.

КЛАСИФИКАЦИЯ на аспектите на идиографичния подход, визирани от Рониън (W.Runyan). Съществуват 10 характеристики (изследователски аспекта). Идиографичният подход е представен във всяка от тях:

1. Индивидуализирани черти (диспозиции).
2. Идентифициране на основните теми (лайтмотива) в жизненото развитие на конкретно взет индивид.
3. Ипсативно<$FПредставката ips(a)- обозначава of one's own, of the self, the same. Ipsative, англ. - отразяващо или измерващо същността (self). Ипсативен въпросник е този, в който отговарящият използва своите собствени реакции или оценки като база за сравнение и преценка.> изследване - анализ на реакциите на даден индивид.
4. Модел, организация на променливи в рамките на отделния конкретен случай (специфична констелация, групировка).
5. Корелация на променливи в рамките на отделен случай.
6. Подбор на определени диспозиции, по които да се оценява даден индивид (доколко дадена диспозиция играе роля при конкретния индивид).
7. Каузална релация между променливите в рамките на един случай.
8. Описателни обобщения в рамките на отделен случай (биографичен метод).
9. Специфичен и индивидуален смисъл на събития и обстоятелства за дадено лице (неговото индивидуално семантично пространство).
10. Идиографични предикции (прогнози), основани на патерни (модели), тенденции в рамките на даден случай.

15.12.1993; 12.01.1994; 8.04.1994

Раздел_II:_МОДЕЛИ НА ЛИЧНОСТТА

Тема_1._Еднодиспозиционни модели на личността.

Литература:

- *Мишел Юто* (Huteew), Когнитивна концепция за личността, 1985
- *Леона Тайлър* (L.E.Tyler<$FTyler,L.E._The psychology of human differences. 3rd edition, New York, 1965>)
- *Уолач* (M.S. Wallach), *Коган* (N.Kogan), В: "Search for human understanding", сборник текстове, 1975
- *Сара Хемпсън* (Sarah E. Hampson), The construction of personality, London: Routledge, 1988

I. Общо описание на еднодиспозиционните модели:

Интелигентността е диспозицията, чертата в психологията на личността, която задава тенденциите в развитието на съвременните форми на еднодиспозиционните модели. Интелигентността е ориентирът за добиване на обща представа за тези модели.

В ядрото на психиката на личността съществуват конструкти (черти, диспозиции, инстинкти), ненаблюдаеми директно и регулиращи периферията (наблюдаемото поведение).

Еднодиспозиционният модел допуска съществуването само на една диспозиция, или по-точно - формулира хипотезата за доминиращата роля на една диспозиция, на една черта в сърцевината на личността, в диспозиционната сфера. Малко са теориите, които формулират само една диспозиция и то, преди всичко, на примитивния си (начален) стадий. Повечето теории говорят за доминиране на една диспозиция в набор от диспозиции, субординирани на първата (принцип на икономичност - по данни от основната диспозиция съдим за характера на субдиспозициите, както и не е необходимо да изследваме всички поддиспозиции, за да установим доминиращата). Принципът на хармоничност и простота води до избирането на този модел - множествеността да бъде сведена до една характеристика, множеството дименсии се редуцират до някаква суперструктура.

Затова и на съвременния етап се търси йерархичността в структурата до нивото на доминантната диспозиция. Такъв модел в психологията е конструктът "интелигентност". *А. Първите научни изследвания*<$FБританската школа - Чарлз Спирман: Charles Spearman, 1863-1945, англ. психолог и психометрик> през 1927-39 год. са свързани с изследване на този фактор (интелигентността), който на по-ниско равнище се мултиплицира в специфични способности. (Виж Т.Томашевски, Основни идеи..., с.166) *Спирман (1904) предлага двуфакторна теория за интелигентността* (първият еднодиспозиционен модел в психологията), според която съществуват общ фактор (general-фактор), образуващ основата на които и да са успешни умствени действия, характеризиращ общата интелигентност на най-висше ниво; и разнообразни специфични фактори за отделни способности на по-ниско ниво, необходими за решаване на задачи в отделните области.

Или: Интериндивидната (междуиндивидна) вариация на когнитивното поведение на личността може да се обясни на две равнища:

1/ равнище на общи, универсални фактори, свързани с характеристиките на енергията;

2/ равнище на специфични фактори; свързани с периферните характеристики на взаимодействието "човек-среда".

Допуска се наличие на хипотетична енергия, която подбужда, насочва и поддържа когнитивното поведение.

Енергията се проявява (характеризира) в 3 аспекта:

- количество;
- инерция (масата енергия);
- осцилация (флуктуация - динамични, обратими промени в енергетичността).

Спирман разглежда само първите две характеристики. Според неговата двуфакторна теория всички постижения на интелекта могат да се сведат до:

- *фактор-g* (несполучливо е наречен general, защото всъщност е само един от общите фактори) - *количеството енергия*. Спирман го дефинира като: способност да се разкриват и използват отношения. Този фактор се проявява именно в термина "интелигентност", факторът-g се отъждествява с интелигентността, независимо от вида ѝ.
- *фактор-s* (specific, наричан още unique factor; Жорж Балев бележи този фактор със "с" и го произнася като "си")

в психологическите изследвания Спирман намира негов еквивалент в т.нар. *менталната персеверация, инерция*<$FЛат. perseveratio - упорство, ригидност - циклично повторение или настойчиво възпроизвеждане на някакво действие, мисъл или преживяване, често въпреки съзнателното намерение.>, наблюдавана и при класическите опити на Нарцис Ах (Вюрцбургска школа), при които инструкцията задава някаква инертност.

Фактор-s следва по важност фактор-g, т.е. той е по-маловажен в общата характеристика на когнитивната ефективност.

- *фактор-w* (will) е фактор от мотивационен ред (но *също е инерция*). *Съответства на волята* - способността да се поддържа определен тип поведение. Волевата инертност е породена от целевостта на поведението, докато фактор-s предполага инертност, която не е детерминирана от личността (случайна, непреднамерена).

Реймонд Кетъл (Raymond B. Cattell, р.1905), ученик на Спирман, *потвърждава наличието на общ фактор-g, но не и на фактор-s*. Според Кетъл ригидността<$FЛат. rigidus - твърд - затруднено изменение от страна на субекта (до пълна неспособност) на предварително набелязаната програма за действие в условия, които обективно изискват промяна.>, т.е. инерцията, се описва от няколко групови фактора: персеверация, нечувствителност към промяната на стимулите.

Защо точно и именно когнитивното поведение е основа в еднодиспозиционните модели? Западноевропейската култура е рационално ориентирана, чувствителна е към промените, вариациите между хората по отношение на когницията, а не на емоцията. Т.е. тя е по-толерантна именно към познавателните вариации, а емоционалността като

норма е много ограничена. Личността се схваща като познавателна, а не като емоционална организация. Моделът на Спирман изразява тенденциите и в академичната психология. Вариациите в поведението се търсят в широкото разнообразие ("разхвърляне") на познавателните характеристики. Спирман само формулира теорията и хипотезата на т.нар. фактор-анализ (Кетъл е един от основните и ревностни привърженици на фактор-анализа) и остава на статистическо и общометодологично равнище на модела (само доказва наличието на йерархичен модел).

Б. Алфред Бине (Alfred Binet, 1857-1911, френски психолог) пръв създава еднодиспозиционен модел, даващ цялостно обяснение на индивидуалните различия. Какъв е принципът, по който една такава теория се операционализира в конкретни инструменти?

Принципи при подхождане към еднодиспозиционен модел:

На един такъв начален етап от създаването на модела *интелигентността като дефиниция следва, а не предшества изследването*. Бине не дава дефиниция на интелигентността и компонентите ѝ, а ги оставя за синтезиране след резултатите от изследването. Но как можем да измерваме нещо, без да знаем какво е то, без да сме го формулирали? *Интелигентността*, за разлика от много други конструкти в психологията, *е много добре критерийно обоснована*: връзката между сърцевината и периферията на модела е еднозначна - *всяко поведение включва интелигентността, но то не е едно и също поведение*. Добър успех и бързо учене са количествените и качествени характеристики (критерии) на преработката на информацията. Избягвайки теоретизирането (оставяйки го за по-късен етап), Бине (1905), за разлика от Спирман, подхожда индуктивно (емпирично), но стига до еднодиспозиционен модел. Спирман тръгва от модела и после го постулира (дедуктивна логическа стълка).

Критерийният (атеоретичен) подход е характерен и типичен за проблемите на приложната психология, когато има нужда от подбор, а не съществува теория. В случая, на Бине се е налагало да направи диагностика на деца с умствена изостаналост за разпределянето им в различни училища. Обслужвайки практическата задача, Бине не се е интересувал от каузалността (факторите g, s, w), а от емпиричното разделяне на децата. Едва след резултатите Бине формулира *теоретичните постановки*:

1/ Възрастта е стабилен, обективен критерий на интелигентността. *Нарастването на биологичната възраст количествено се свързва с пропорционално нарастване на интелекта*. Тази постановка е представена в:

КРИВА НА РАСТЕЖА (growth curve)

(експоненциално нарастваща крива)

В бихейвиоризма кривите на растежа са най-застъпеното интерпретационно средство.

Ограничен брой конструкти могат така еднозначно да бъдат представени в графична функция. Възрастта е критерий, отчиташ средната количествена стойност на интелекта. На базата на графиката и на една таблица Бине предлага понятието *"ментална възраст"*. Отклоненията от средната стойност се тълкуват конкретно за всеки индивид.

IQ<$FIQ (англ.) - intellectual quotient, коефициент на интелигентност.> = умствена възраст/хронологична възраст x 100%

$$IQ = \frac{Y_B}{X_B} \times 100$$

Централната тенденция е 100%, но за 70% от популацията варира от 80% до 120%, т.е. стандартното отклонение е 20.

В съвременността кривата на растежа се възпроизвежда най-вече при изследване на ученето в т.нар. "крива на ученето":

КРИТИКА:

Според съвременни автори (Tucker) линията на растежа е съвкупност от отделни криви, всяка от които със своя специфична характеристика. От една и съща стойност по основната крива не може да се съди за спецификата на индивидуалните криви. Т.е. интелигентността е съвкупност от различни видове интелигентност: вербална, която затихва с възрастта; моторна, развиваща се постепенно; социална и т.н. Кривата на растежа трябва да се схваща като функция не на интелигентността изобщо, а на отделните умствени способности.

2/ *Интелигентността е константна характеристика* (отразява трайни тенденции).

Този извод на Бине не се възприема и потвърждава от съвременните изследвания на интелигентността (от 60-те години насам). Напротив, факторите, които променят индивидуалната интелигентност (интраиндивидни, вътрешни фактори) са много силни, а Бине изследва само интериндивидните перспективи. Т.е., в съвременните схващания кривата на растежа, представена в рамките на интраиндивидната перспектива има своеобразни вътреиндивидни и социални (на средата) характеристики, които я флуктуират (при което правата линия на Бине се превръща в синусоида).

СЪВРЕМЕННИ РЕЗУЛТАТИ от лонгитюдните изследвания за нормална популация (L.Tyler, по Бине):

1. Тестовете за IQ в първата година от живота не са предиктивни (прогностични) за късния интелектуален статус в зряла възраст. Наблюдава се парадоксална слаба негативна корелация: лица с висок IQ в първата година реверсират тази характеристика, имат по-нисък IQ в зряла възраст, и обратно.

2. Връзката между тестовете за интелигентност в рамките на един лонгитюд се установява като стойност (от n на брой измервания в n на брой периоди) средно 70-80 положителна корелация. Тази корелация спада (до 50), ако първоначалната точка на лонгитюда е изместена по-напред (към раждането). Т.е., ако измерим група лица в предучилищна възраст, ще имаме по-добра база за лонгитюдното си изследване, отколкото група на едногодишни лица. Ранното прогнозиране е по-слабо от прогнозирането при 6-годишна възраст. Кривата варира именно в първия етап от живота (0-6 години), после става относително неизменна.

Интерпретация: Интелигентността се влияе от средовите фактори. Според Фройд периодът до 6 години е латентен, влиянието на средата и родителите е най-силно, тогава се формират и всички комплекси.

3. Има силна позитивна връзка между образователното равнище на родителите и късния интелектуален статус на децата.

4. Наблюдават се интересни различия между лицата в диапазона 6-10 години. Тенденцията при двете основни групи (момчета и момичета) е следната:

а) момчетата след 6 годишна възраст монотонно увеличават своя IQ;

б) момичетата в същия период монотонно намаляват своя IQ.

Интерпретация: Тогава започва формирането на социално-волевата психосексуална идентичност. По това време се формират характеристиките на мъжките (независимост, агресивност, интензивност) и на женските стереотипи (пасивност, зависимост, емоционалност, за сметка на рационалността и когнитивността).

Изброеното до тук касае номотетичния подход , общите закономерности на подхода към интелигентността.

5. Въпреки позитивната константна корелация (+ 70-80), е възможно наличието и на индивидуални вариации (идиографичен подход).

ВРЪЗКА НА IQ С ДРУГИ ХАРАКТЕРИСТИКИ (по Л.Тайлър):

- между IQ и училищните постижения има умерено висока корелация.

- съществува връзка между интелигентността и професионалната позиция в зряла възраст; изразява се в тенденция индивидът да заема по-високи професионални позиции в зряла възраст при висок IQ според лонгитюдното изследване на интелигентността му.

- връзка между IQ и способността за учене: тестовете за интелигентност не измерват бързината на учене. Те мерят трансфера, растежа, способността за генерализация на знанието, както и различните начини за учене. Висок IQ предполага стил на учене, свързан с формулиране и проверка на хипотези. Нисък IQ показва пасивно учене от типа S-R.

II. Зависимост-независимост от полето (теоретичен модел, изследвания, диференциално-психологически характеристики). *(12.01.1994)*

Докато интелигентността дава само ориентирите за еднодиспозиционния модел, то *зависимост-независимост от полето* е съдържателната част на тази тема.

Този конструкт става еднодиспозиционна теория в психологията на личността след II-та св.война (50-60-те години) и доминира наред с други теории (напр. авторитарността и др.).

Тези теории (подобно на теориите за интелигентността) се стремят да дадат цялостна схема на поведението. Например конструктът "авторитаризъм" не е ограничен в своите обяснителни способности - не обяснява само взаимодействието между арийци и неарийци, а става модел за цялостно мотивиране (Адорно, Брунсуик - "Авторитарната личност", 1950), прераства в съвременна теория за макиавелизма ("Целта оправдава средствата"), придобива манипулативен аспект на междуличностните отношения от гледна точка на авторитарността.

Конструктите се характеризират с обяснение на цялостното поведение (от усещането до комплекса "поведение") чрез една диспозиция. Това е първоначална, наивна позиция в психологията. Днес все повече този конструкт се релативизира (търси се как той се свързва с мотивацията за постижения и с други характеристики - създават се мултидиспозиционни модели).

А. *Конструктът полева зависимост* (FD - field dependence) *- полева независимост* (FI - field independence) *е биполярен* (скалите му са реверсирани) и представлява един континуум от черти.

max FD_ min FD

min FI <P6M>0<P255D>_ max FI

@1 = *ПОЛЕ*

ПОЛЕ в психологията е съвкупността преживявани от субекта актуални ("тук и сега") стимули на неговата активност (терминът е предложен и разработван от гещалтпсихологията - В.Кьолер, и топологичната психология - К.Левин). С помощта на това понятие се характеризира поведението на субекта в една или друга конкретна ситуация според неговата ориентация (зависимост-независимост). В полевата теория за психиката терминът "поле" обозначава обобщена част от психическото пространство ("жизнено пространство"), която включва личността и нейната психологична среда, както и връзките между тях.

Теорията за полевата зависимост-независимост се базира на индуктивния подход, тя търси обяснение на феномени, които не се съвместяват с наличните теории.

Диференциацията FD-FI предполага, че когато съществува max FD, има min FI, и обратно. Друг, различен от този диференциран модел третира мъжествеността (masculinity) и женствеността (femininity), които не винаги съвпадат с биологичния пол. Това са нормативни представи за соматични, психически и поведенчески свойства, характерни за мъжа и за жената. Но не всички психически свойства на пола могат да се диференцират като "мъжки" или "женски" (напр. степента на интелекта, емоциите, интересите и др.). Новите, по-съвършени тестове (на Sandra Bem, Janet Spence и др.) разглеждат мъжествеността и женствеността не като полюси на един и същ континуум, а като независими един от друг параметри. Скалата, предназначена за измерване на мъжествеността и женствеността (MF scale) не разграничава биологичния пол, т.е. полът не ограничава личността да отбелязва отговори от които и да са айтеми. Така, наред с индивидите, притежаващи отчетлива полова диференциация, съществуват психологически недиференцирани индивиди (с ниски показатели по M и F) и т.нар. андрогини (от гр. andros - мъж, gyne - жена) - индивиди, съчетаващи висока мъжественост и висока женственост. В психологията на ежедневието, обаче, езикът съвпада с биполярния модел - при наличие на максимална мъжественост веднага се изключва женствеността.

Диференциацията на полето с полюсите зависим и независим от полето въвежда Уиткин <$ H.A.Witkin и др., Psychological differentiation: studies of development, 1962> след експерименти върху пространственото възприятие (факторите, включени при възприемането на вертикални стимули), в които се установява, че при различните хора възприятието на дадена фигура се повлиява в различна степен от едновременно възприеманите свойства на заобикалящото фигурата поле.

Зависимо от полето се нарича този, който трудно преодолява доминантната организация на перцептивното поле, преживява единичните дразнители като трудно отделими от фона, не може да отдели задоволително даден елемент (айтем) от полето, част от което е този елемент. Зависимото от полето възприятие е по-цялостно, глобално и недиференцирано.

Независимо от полето, напротив, е този, който може по-лесно да се откъсва от общите обединяващи връзки и да възприеме и преработва единичните дразнители извън този контекст, т.е. бързо и надеждно, перцептивно да изолира елементите на фигурите; неговото възприятие е по-детайлно, аналитично, диференцирано. <$FРечник по психология, НИ, С., 1989, стр.215.>

Операционализация на конструкта:

@1A = модел — наблюдения

@1A = (конструкт) — (обективното)

@1A =

Процесът на обмяна, мостът между субективното и обективното се нарича операционализация. Операционализацията обозначава връзката между субективната и обективната реалност в психологията. Приема се, че при операционализацията се измерва именно процеса на обмяна.

Експерименти от гледна точка на операционализацията на конструкта полева зависимост-независимост:

Уиткин изследва факторите, които са включени при възприемане на вертикални стимули (при пилоти). Хипотеза: дали има външни фактори, които задават на летеца ориентира в линията или факторите са вътрешни.

ПРИМЕР: 1/ Наклонена линия в рамка (възприема се като крива според външния фактор - рамката).

2/ Ако при възприемането липсва рамка и е тъмно.

В първия случай се базираме на външни фактори.

Във втория случай - на вътрешни фактори (вестибуларен апарат и пр.).

След този експеримент Уиткин формулира своята *теория*.

Процесирането на информацията може да бъде определено по два качествено различни начина:

1) Опиране на външни източници на информация, за сметка на вътрешните. Съответства на полюса *полева зависимост* от конструкта. FD

2) Външните фактори не се схващат като единствени, а влизат във взаимодействие с вътрешните (минал опит и пр.), които създават стабилно поведение у индивида. Наличие на вътрешна референция на информацията (вътрешно "справяне" с нея). Съответства на полюса *полева независимост*. FI

(8.04.1994)

Тестът на Уиткин & Co (RFT - rod and frame test <$F"Тест, използван предимно за изследване на полевата зависимост. Експерименталният материал се състои от правоъгълна рамка и пръчка в рамката. Наклонът на рамката се променя при всеки опит, при което изследваното лице трябва да се опитва да поддържа пръчката във вертикално положение. Количеството на грешките и отношението им към ориентацията на рамката е показател за полевата зависимост на субекта". The Penguin Dictionary of Psychology, p.650>) - "пръчка-рамка тест" е насочен към отговор на въпроса как при липса на визуална информация човек може да се ориентира вертикално и хоризонтално в пространството? Този тест има за цел да контролира визуалната информация, която се подава на изследваното лице; измерва се способността му за успешно разполагане на предмет във вертикално (респ. хоризонтално) положение. Експериментална постановка:

Независимата променлива е някаква информация, която се подава по отношение на субекта. Зависимата променлива е доколко изследваното лице успява вярно да определи вертикала, т.е. свързана е с въпроса как подаваната информация влияе върху възприятието за вертикалност.

Независимата променлива (информация) е светеща рамка (манипулирана от изследователя). Изследваното лице манипулира светеща пръчка. В стаята е тъмно. Инструкция: "Поставете пръчката във вертикално положение". Подът на стаята е подвижен - хоризонталността му се променя, респективно се променя вертикалността на стените и на седящия субект.

Има *два типа лица*:

1) Изцяло разчитащи на външната информация (зависими от полето);

2) Изцяло игнориращи външната информация, за сметка на доминиращите данни от вестибуларния апарат (независими от полето).

Чрез манипулирането на двете променливи, могат да се открият както самостоятелните, така и интеракционните (в резултат от взаимодействието им) ефекти.

Както беше отбелязано конструктът FD-FI е биполярен (FD и FI са крайните точки в един континуум) и е нормално разпределен в нормална популация, т.е. повечето хора не се ръководят предимно само от единия тип информация, а и от двата типа. Или, повечето хора се разполагат в неизявените (средните) части на този конструкт, което им осигурява по-голяма гъвкавост на поведението и притежава най-висок адаптационен смисъл. Двете крайни позиции

създават ригидност в поведението, несъгласуваност със сменящия се по необходимост фокус. Средните позиции дават възможност да се използва информацията според ситуацията.

Полевата зависимост в чисто личностен план е абсолютно неуспешна като стратегия, например при изпит с много кандидати - насочва се към информация, идваща отвън и, следователно, няма съсредоточаване върху вътрешната задача, тя е подтисната (Ж.Балев отбелязва, че това е груба аналогия). Internal cues<$FCue (англ.) - условен знак, загатване, подсказване. В психологията cue е сигнал, който води поведението.> са *вътрешните индекси, ориентиращи ни в дадена ситуация.* Но при психотерапия използването само на вътрешните индекси не може да осигури връзката между психотерапевта и клиента. При разчитане само на вътрешна информация, най-малкото ще е налице несензитивност към клиента.

Айзенк, например, задава своите димензии в термините на изключителност на някакво качество (приложено към случая - типичен полево-зависим и типичен полево-независим индивид). Крайността, обаче, е много рядко срещано явление.

Личностово-психологическата теория на Уиткин не е умозрителна, а прагматична - тръгва от приложната област и се генерализира не само до когнитивната, но и до личностно-психологическата. Експанзията на конструкта FD-FI касае въпроса как се развива този конструкт, промяната на характеристиките му (FD и FI) и импликациите, които притежава - връзката на конструкта с редица други когнитивни и личностово-психологични конструкти (интелигентност, тревожност, емпатия, потребност от постижения и т.н.).

Уиткин допуска, че развитието (психическо, генетично) съдържа постоянна промяна - от цялостна, неструктурирана интерпретация на обкръжението (холистична картина, характерна за началото на онтогенезата) към по-сложна интерпретация, в която обкръжението се схваща като дискретно, състоящо се от елементи с определена връзка помежду им (дискретност на обкръжението, зададена във възприятието).

Холистичният (цялостният) тип възприятие, според Уиткин, се отнася към FD. При полевата зависимост няма анализ на средата, влиянието й върху нас се изпитва интегрално, не можем да се дистанцираме от нея, за да я анализираме, - нямаме способност за "раздвояване" (този феномен е наречен от Анри Валон "синкретичност"). Средата ни влияе не с елементите си, а със своята цялостност.

Обратната тенденция, *полевата независимост е възприятие, при което средата се анализира* (дискредитират се отделните й елементи). Дискретността на възприятието се отнася към FI. Колкото субектът е по-независим от средата, толкова повече той може да я анализира чрез някакви вътрешни индикатори.

Теоретичното мислене (откъсване от външните, феноменални черти на обектите) не е типично за ежедневието, то е крайната позиция на една полева независимост, манипулация на обкръжението. При полевата зависимост обкръжението манипулира индивида. Тенденцията в онтогенезата е да се интерпретира обкръжението все повече като от "учени", т.е. да се манипулира обкръжението, а не обратно. Разпределението на различните стадии в онтогенезата е различно от гаусовото, защото има преход в популациите (говори се за възрастово-популационна разпределяемост).

Полевата зависимост-независимост получава статуса на т.нар. *"когнитивен стил"*, който е почти еквивалентен на конструкта "FD-FI". В термините на когнитивния стил много *по-експлицитно са включени индивидуалните различия*, но отново само по отношение на процесирането на информацията. Когнитивният стил не се ограничава само до когнитивните активности, свързани с поведението - включва и информация, която провокира (активира) механизмите на цялостната организация на личността (атитюди, установки, ценности). Когнитивният стил включва не само строго когнитивни задачи, а и маргинално-когнитивни структури - задачи, които са извън ограничената форма на възприятието. Понятието FD-FI през 70-те години се формира като едно цялостно направление, което е приоритет на психологията на личността и на социалната психология - процес, движение на изнасяне от когнитивната психология.

Друг тип техники (освен R-F test), измерващи характеристиката FD-FI, също на Уиткин<$FЗабележка на Ж.Балев: Това са количествени измервания! При този тип техники има огромно опростяване - един високо интелигентен FD-индивид ще реши задачата по-бързо от един ниско интелигентен FI-индивид.>:

~~RFT~~ embedded-figures test<$FEmbed (англ.) - закрепвам, поставям в; обхващам; внедрявам, запечатвам. EFT е paper-and-pencil тест, който изисква от субекта да открие прости фигури, вложени в по-голямо фиксирано поле. Обикновено се използва като начин за получаване на количествена (цифрова) оценка.>) - *тест на вложените фигури.* Търсят се вложени (геометрични) фигури в някаква по-сложна конфигурация. Типична илюстрация на този тест е формата на чайника - въпросът е колко правоъгълника има в него? Полево-независимите индивиди абстрахират средата в по-голяма степен - фокусират се последователно и игнорират отделни щрихи, т.е. биха могли да открият един правоъгълник и после да се абстрахират от него при откриването на друг. Полево-зависимите личности биха били затруднени от подобна задача. За по-голяма яснота се въвежда условието за време за изпълнение на задачата. Ако задачата не е много трудна, FD- и FI-индивидите ще се различават само по времето за изпълнение.

Този тест е много по-използван от RFT, който е по-специфизиран. EFT е по-популярен в оригиналната си версия - пространствено изпълнение в непретенциозни условия. По-отдалечен, от този, вариант е решаването на анаграми - полево-независимите в много по-голяма степен биха могли да анализират отделните елементи в стимулната дума, отколкото полево-зависимите.

Но, както бе отбелязано в забележката, трябва да се отчитат и редица други фактори като интелигентност, професионална насоченост и др. Ограниченията се отнасят преди всичко към практиката, а не към теорията. Съществуват множество варианти на тестовете.

Двете линии (когнитивната и личностово-социалната психологически традиции) не са в конфликт, те са двата източника за разграничаване на FD от FI.

Проявеност на FD-FI в психологическата литература са някои експерименти:

1)_Типичен когнитивен експеримент на паметово равнище е описан от Dursol (?) в Journal of Experimental and Social Psychology от 1985 год. Търсят се разликите по отношение на паметовото функциониране. Първоначално се обособяват две крайни групи - полево-зависими и полево-независими (чрез други тестове). Ще се изследва доколко хората, разграничени по критерия полева зависимост-независимост, ще се различават помежду си по някои свои функции, провокирани от експеримента. Стимулният материал се състои от изречения, част от които са завършени, пълни, а други - незавършени, в които трябва да се добави дума, често самоналагаща се (например: "За закуска си сварих няколко ... (яйца)"). Контролира се доколко двете групи имат адекватна памет за това, кои думи са допълнени от тях самите и кои не са. Заключението от експеримента е, че полево-зависимите правят повече грешки между зададените и генерираните от тях думи, за разлика от полево-независимите, които са по-точни. Става въпрос за паметта за собствената активност (самонаблюдение, самоконтрол).

Анаграмните задачи потвърждават хипотезата, че FI-индивиди решават по-бързо и по-точно (но при контролиране на фактора *интелигентност*!).

2) Социално-психологичен експеримент. Тестирана хипотеза: FI-индивиди са по-нечувствителни към неща,неносещи експлицитно съдържание, но контекстуално придобиващи такива функции - към социално-релевантната информация (жестикулация, паралексика). През 1977 год. Уиткин и Гудинаф (Goodenough) правят преглед на подобните изследвания и обобщават: FD-индивиди използват повече и по-успешно социално-релевантната информация отколкото FI-индивиди (при FI става въпрос за някаква степен на несензитивност и неадекватност към нея). Уиткин и Гудинаф откриват, че при определени условия полево-независимите също могат да използват тази метаинформация: 1) в амбивалентна (двойнствена, нерегламентирана) ситуация, когато субектът не може да разчита на строги правила, няма алгоритъм за действие - изисква се активност; 2) когато социалният обект (социалната информация) изисква помощ, сътрудничество, доверие, т.е. когато отношенията са доверчиви, взаимоспомагателни, безконфликтни.

Илюстрация на експеримента:

Кръгът на изследваните обекти се състои от деца на около 8 години (т.е. изтеглени към точката на FD от конструкта, но вътрешната популация може да се диференцира на две групи по FD и FI). Задачата е да се конструира мозайка (puzzle). Има *две условия*:

1)_При първото условие експериментаторът се държи дистанцирано към поведението на детето. Само задава инструкцията и не предоставя странична информация;

2) При второто условие, освен инструкцията, експериментаторът дава релевантна информация на изследваното лице по време на действието (при погрешен ход се мръщи, показва неодобрение; при успех поощрява).

Измерва се търсенето на социално-релевантната информация чрез отчитане на времето, отделено за поглеждане на експериментатора. FI-индивиди се справят по-успешно при първото условие, но стратегията на недаване на странична информация затруднява FD-индивиди. При второто условие успеваемостта клони към полево-зависимите (но разликата е малка!). При благоприятна ситуация, задаваща избор между двата вида поведение, се задава и приблизително еднаквата успеваемост на полево-зависимите и полево-независимите индивиди.

Полево-независимите лица притежават по-големи способности за "успешност" в когнитивната сфера, склонни са към анализиране (самоанализиране), използват информацията селективно. Социално-психологическият им профил е характерен с това, че не са толкова популярни, колкото полево-зависимите. Възприемат се от другите като амбициозни, нечувствителни, опортюнисти, конфликтни. Уиткин и Гудинаф определят и връзката между дадената черта и типа на свойствените й професии. Според тях полево-независимите индивиди имат успех в инженерство, архитектура, академично преподаване. Биха могли да бъдат изследователи-теоретици, експериментатори. (Според Ж.Балев подобно диференциране е показател за огрубяване на тълкуването на конструкта, прекомерно се набляга на екстензиите му).

Профил на полево-зависимите: емпатични (empatheia, гр. - съпреживяване), ефективни на макроравнище (на равнище на мултиотношения - социалните роли). Притежават висок статус в групата, те са топли, с добро настроение. Добри професионалисти са като социални работници, клинични психолози, психотерапевти, учители (предучилищни и начално-училищни педагози).

Тенденцията е да се отнасят полево-независимите индивиди към маскулинния (мъжкия) тип психосексуална идентичност, а полево-зависимите - към феминисткия (женския) тип психосексуална идентичност.

III._Локус на контрол (теория, измерване, изследвания).

Тази точка ще бъде разгледана в раздел IV, тема 3.

10.06.1994; 17.06.1994;

Раздел_III._ЛИЧНОСТНО РАВНИЩЕ НА РЕГУЛАЦИЯ И САМОРЕГУЛАЦИЯ.

Тема_1._Потребностно-мотивационна сфера на личността.

1.2._Мотиви и мотивационен процес.

Литература:

-_Любен Николов, "Мотиви на човешкото поведение", С., 1974, сс.47-61;

-_Казимеж Обуховски, "Психология на човешките стремежи" (диференциация на потребностите като процеси, състояния и свойства);

-_Хекхаузен, Х._ Мотивация и деятелность;

-_сп."Психология", кн.3-4, 1992

I._УВОД (учебно, "работно" разграничаване на потребности и мотиви).

Става въпрос за анализиране на отношението потребност-мотив. Има теории, които приравняват тези две понятия, а има теории, които изобщо не ги използват (използват някакви техни лексикални деривати). Освен това, теориите имат свободата да влагат различно съдържание в рамките на едно понятие.

Анализът ни е ориентиран към аспекта на потребностно-мотивационната динамика (потребностно-мотивационния акт).

Потребностно-мотивационният процес, в рамките на онази цялостност, която не прави разлика между потребност и мотив, се дефинира като целево-ориентирано поведение. При това, няма значение дали целта е осъзната или неосъзната. В случая е налице пределно обобщение; цел е всичко, към което е ориентирано поведението (на биологично, физиологично, дейностно или личностово равнище).

Модел на потребностно-мотивационен акт
МОТИВ
ПОТРЕБНОСТ
ЦЕЛ
(стрелката обозначава динамиката, активността)

ЦЕЛТА (в най-широк смисъл) е референта, крайната точка, която задава координатната ни система, тя е нашият ориентир в плана на дейността. Целта може да бъде имагинерна или реална.

В началото на потребностно-мотивационния акт стои една подбудителна активност, която в най-широк смисъл може да бъде наречена ПОТРЕБНОСТ. Потребността може да бъде състояние, процес, качество, свойство (виж К.Обуховски). Преди потребността не съществува никаква целенасочена активност. Именно наличието на потребност създава целенасочеността на активността.

МОТИВЪТ стои между Потребността и Целта. Мотивът е тази диспозиция (структура и пр.), която регулира протичането на активността между началната и крайната точка във всеки един момент. Това ни дава основание да разграничаваме Потребността от Мотива.

МОТИВЪТ Е РЕГУЛАТИВЕН МЕХАНИЗЪМ и има перманентно присъствие при протичане на потребностно-мотивационния акт. ПОТРЕБНОСТТА Е ПОДБУДИТЕЛЕН МЕХАНИЗЪМ с еднократно присъствие в акта.

Мотивът (мотивацията) не е еднократно зададена структура в даден момент мотивацията е една, а в друг момент може да се промени и т.н., т.е. Мотивът няма процесуална идентичност дори в рамките на един-единствен потребностно-мотивационен акт.

Докато Потребността не изисква стесняване на разговора само до един акт (за разлика от Мотива).

Или, Потребността е "по-интересна" за теорията, а Мотивът за практиката, все от гледна точка на ЦЕЛЕНАСОЧЕНОТО ПОВЕДЕНИЕ.

Но, именно поради виждането за цялостност на потребностно-мотивационния процес следва, че Потребността и Мотивът могат да притежават взаимозаменяеми функции това, което се дефинира като Потребност в един акт, в друг може да се дефинира като Мотив, и обратно. Надситуативната релативност (взаимозаменяемост) на Потребността и Мотива затруднява тяхното разграничаване (виж К.Обуховски).

Хекхаузен, при изследването на мотивацията, въобще изпуска от анализа си понятието за Потребност. Защо у Хекхаузен не присъства проблемът за Потребностите? Според Ж.Балев Потребностите са там, но са наречени Мотиви (поради споменатата по-горе тяхна взаимозаменяемост). Обратно, при Обуховски Мотивът се явява на атитюдно равнище като потребност на равнището на ситуацията.

Забележка: Говореното за Потребностите на семинарните упражнения се отнася именно за началната точка от схемата на потребностно-мотивационния акт. Класификациите и принципите за класификация на Потребностите спадат към точка 1.1 от тази тема.

Защо се извършва дадено поведение? този въпрос аналитично е разделен на два подвъпроса, за които има два независими отговора.

Първият отговор се отнася до потребностите като наличие на дефицит и формулира обектите, които запълват този дефицит.

Вторият отговор третира въпроса защо в рамките на вече формулираната цел, поведението протича по определен начин. Или, как и защо при организми, които имат еднаква цел, поведението протича по различен начин? Тук има наличие на ВАРИАЦИИ НА МОТИВИТЕ, а не на потребностите, защото удовлетворяването (мотивационната част на акта) на едни и същи дефицити (потребности) е различно при различните организми.

II. Мотивационен процес.

Мотивацията, когато целта вече е дефинирана, може да бъде разграничена на два вида, т.е. съществуват два подхода (мотивационни теории), две макро-рамки, в които се разполагат двете алтернативни виждания за природата функциите и връзката на потребностно-мотивационния акт с другите психологични характеристики, две гледни точки към обяснението на мотивацията, които в случая отнасяме (Ж.Б.) към динамиката на мотивационния процес:

1. ХОМЕОСТАТИЧНА МОТИВАЦИОННА ТЕОРИЯ.<$FHomeo- обозначава идентичност, сходство или прилика подобие. Homeostasis (гр.) - запазващо се състояние (same-state), съответствие. Този термин е въведен от американския психолог Уолтър Кеньн (Walter B.Cannon) през 1932 г. за означаване на факта, че живите организми имат способност да запазват постоянни необходимите за тяхното съществуване физиологични параметри при променливи условия на средата или да ги възстановяват след нарушаване.>

В термините на динамиката хомеостатичният модел обозначава свързването на параметрите на ситуацията с целта, така, че тези параметри, които възпрепятстват достигането до целта се преживяват негативно (на емоционално равнище), а тези, които подпомагат (асоциират) постигането на целта се преживяват позитивно.<$FЗабележка: В схемата на потребностно-мотивационния акт регулацията на активността и ефектите върху мотивацията (двупосочните стрелки-медиатори между Мотива и активността права и обратна връзка) се задават в термините на емоцията.>

Или: В крайна сметка "работният мост", чрез който Мотивът регулира протичането на активността в потребностно-мотивационния акт, е емоцията.

Емоцията е такъв психичен процес, който коренно променя своята функция в двата модела (самото възникване на дефицит е свързано с негативна емоция, едва след това но не задължително се появява потребността на полусъзнателно, подсъзнателно или съзнателно равнище. "Либидото" е типичен пример в това отношение.)

В рамките на хомеостатичния модел емоцията е негативна (свързана е с отдалечаване на организма от целта), тя е онзи фокус на енергия, който трябва да се насочи към определена цел (отдалечена в бъдещето, екстраполирана във времето и жизненото пространство), за да добие някаква психична реалност, наречена ЦЕЛ.

Но на потребностно равнище негативната емоция не се свързва с поведение, докато нямаме цел. Потребността, сама по себе си, не води до някаква форма на организирано поведение.

Негативната емоция (в традиционната, класическа теория) се свързва с хаотичното поведение. Типичен пример, илюстрация на това схващане откриваме в бихейвиоризма изследване на мишки чрез Т-образен лабиринт. Мишката може да достигне до целта (храна, поставена в единия край на късата отсечка) по два начина, т.е. хаотично. Но ако негативната емоция се свърже с някакви процеси на учене (напр. по левия тунел да се пуска електически ток), то хаотичното поведение отпада. Или: негативната емоция създава енергията за учене, която ще подпомогне достигането на целта. Колкото по-силна е негативната емоция, толкова по-силен е механизмът на учене. В хаотичното поведение няма свързване на енергията с някакви предмети, "карти" на средата ("cognitive map", термин на Едуард Толман), то се проявява на чисто физиологично равнище (не в синхрон със заобикалящата среда). Докато в клиничен план, при регресията има разпадане (на едно или повече равнища) на нормалното (за дадена възраст) функциониране на организма към атипично за тази възраст. Негативната емоция, подкрепена със стимулация от средата, "карти" и др., преминава към едно поведение, при което тя се свързва само с регресивни (агресивни) елементи, които дори нямат систематичен характер (негативната емоция не се свързва систематично с определен план на действие). В случая негативната реакция не е достатъчна за снемане на дефицита, чийто резултат е негативната емоция. Или: емоцията може да бъде физиологичен маханизъм. Сама по себе си тя не определя поведенческия репертоар, не е достатъчно основание да бъде снет дефицита, тя е само подбуда!

Принципът на хомеостатичния модел е да се максимализират положителните емоции и да се минимизират (намалят, ограничат) негативните.

Хомеостатичните мотивационни теории могат да бъдат идентифицирани като базисни (традиционни). Всички класически теории, които касаят обяснението на поведението, изповядват подобна хомеостатична концепция, но поставят в центъра на обяснителния си модел една форма на енергия (подбудителна сила), която се свързва с низшите нива на подбудите ("либидо" у психоанализата; "физиологична енергия" у бихейвиористите и т.н.), т.е. тези, съсредоточени на биологичното равнище на изучавания субект на поведение. Затова бихейвиористите използват „низши форми за обяснение на поведението. Затова психоанализата се номинира като редукционизъм (свеждане до една база).

2. ХЕТЕРОСТАТИЧНА МОТИВАЦИОННА ТЕОРИЯ.<$FHetero- комбинативна форма от гръцки език, превеждана като различно, обратно на и др. Хетеростатичната гледна точка обозначава дисбаланса, неравновесието.>

Контрапункт на хомеостатичните класически теории (на теоретично, а не на практическо равнище) е хуманистичната психология, възникнала след II св. война. Терапевти като Карл Рожърс, Хари Съливан, Абрахам Маслоу и др.са обединени в т.нар. персонолого-хуманистично направление в психологията именно от антитезата, контрапункта на хомеостатичния модел.

Според тях, принципът за редукция на негативните емоции и за максимализиране на положителните емоции не е валиден принцип при обяснението на мотивацията на човешкото поведение. Защото има качествена разлика в мотивационните модели на до-човека и човека (на съдържателно, а не на формално равнище).

Обединяващата тези психолози антитеза (принципът на хетеростатичния модел) е "обърнатата", реверсирана теза: редукция на позитивните и максимализиране на негативните емоции, т.е. дефицитът се изразява в положителна емоция.

Тази теория не е самодостатъчна, т.е. тя няма претенциите да обяснява целия набор от човешки активности, не е генерализирана от своите привърженици, за разлика от хомеостатичната теория. Тук позитивната емоция бележи дефицита, но само по отношение на ограничен кръг потребности.

Мотивационните принципи, организиращи физиологичната активност, са еднакви при до-човека и човека. На това равнище хомеостатичната мотивационна теория е добра за обяснение на поведението. Т.е. хомеостатичната мотивационна теория е валидна на физиологичното (биологично, "първично") равнище на регулиране на поведението! Но там, където е "преломната точка", след която не съществува еквивалент между до-човешката и човешката активност там приемаме хетеростатичния мотивационен модел, за обозначаване на изцяло човешката динамика.

Привържениците на хетеростатичния модел казват, че и без това е опасно чисто животинските характеристики (хомеостатичния модел) да се пренасят върху човека при обяснение на поведението му. Но, така или иначе, се съгласяват, че общите потребности (биологични, физиологични) важат до определено ниво. А чисто човешките потребности (уникални за този биологичен вид, за човешката популация потребност от творчество, компетентност, самодоказване и др.), които не са едни и същи за всички хора, изискват хетеростатичен модел на обяснение. Те са уникални и във възникването си, и в продуктите, с които ще бъдат удовлетворени. Тук вече не говорим за видови потребности (потребности на Homo Sapiens),но за някаква релативност на чисто човешките потребности у всеки човешки индивид в рамките на човешкия вид. Следователно, този анализ не може да бъде номотетичен, а идиографичен.

Т.е. само на равнището на специфично човешката активност можем да разположим хетеростатичния обяснителен модел.

В теорията на Абрахам Маслоу (1908-1970) <$FКонцепция за цялостен подход към човека и към анализа на висшите му същностни прояви любов, творчество, духовни ценности и др. Маслоу създава йерархичен модел на мотивацията "Мотивация и личност", 1954, според който висшите потребности могат да ръководят поведението на индивида само до степента, до която са удовлетворени неговите по-низши потребности. Йерархичният модел е следният:_1) физиологични потребности;_2) потребност от безопасност;_3) потребност от любов и привързаности;_4) потребност от признание и оценка;_5) потребност от самоактуализация (реализация на потенциите, способностите и талантите на човека).> първите четири равнища са елементи от един хомеостатичен модел. В нормални случаи всички ние имаме хомеостатични тенденции, т.е. да максимализираме позитивните и да минимизираме негативните емоции. И колкото повече удовлетворяваме тези потребности, толкова повече сме в максимална хармония със себе си, хората, средата (well being психологичен комфорт).

Петото равнище у Маслоу (което дава име на цялата му теория) е потребността от самоактуализация<$FСамоактуализация (от лат. actualis действителен, истински) стремеж на човека към възможно по-пълна изява и развитие на личностните му възможности. Терминът е въведен в организмичната теория на Курт Голдщейн (1878-1965, американски психолог от немски произход) като мотив за реализация на всички способности на човека. Според Голдщейн самоактуализацията е главният мотив и, по-скоро, единственият истински мотив, който човек има, всички останали са негова проява. В теорията за личността на Маслоу, самоактуализацията е последната степен от психологическото развитие, която може да се достигне, когато всички основни и мета-потребности са удовлетворени и когато "актуализацията" на цялостния личностен потенциал идва на дневен ред. За Голдщейн самоактуализацията е мотив; за Маслоу ниво на развитие. Но и двамата влагат в понятието характеристики като: самостоятелност, автономия (независимост), тенденция към установяване на ограничен брой, но близки (deep) приятелски връзки; "философско" чувство за хумор; тенденция към съпротива срещу външен натиск и т.н.> и е изцяло свързано с хетеростатичния модел на това равнище максимално се стремим да преживяваме негативни емоции и да минимизираме положителнителните емоции.

Пример: аскетизма като потребност от самоактуализация.

Тази потребност не може да бъде нормативно дефинирана (няма норма за нормалност), за разлика от другите четири. Потребността от самоактуализация не е номотетично, а идиографично понятие отнася се до отделно взет индивид. Изобщо, на това равнище трудно можем да говорим (класифицираме) то е специфично индивидуално. Самоактуализацията е единствено човешка характеристика (затова и миналият опит на човека е нещо, характерно само за него).

Тази потребност може да се разгърне в разнообразни цели.

На това равнище аскетизмът или потребността от творчество, например, е олицетворение на хетеростатичния мотивационен модел максимализиране на негативните емоции и подтискане на положителните. Тук самият процес на решаване на задачата (пътят до творческата цел) носи удовлетворение. Т.е., налице е удовлетворение при търсенето, не при постигане на резултата. Когато целта е постигната, творецът може да се чувства дори обезличен. Или: тук е налице парадоксална топика на негативната и позитивната емоция позитивната емоция съществува, когато потребността набира сила, когато тази потребност (напр. от творчество) в съзнанието на индивида се формира като нещо изключително важно; негативната емоция се появява, когато целта е достигната, когато индивидът се чувства "изпразнен" от цели и загубил своята идентичност. Обикновено, в такова състояние се изпада при осъществяването на дълготрайните цели деструктурирането им бележи кризите в човешкия живот.

Самоактуализацията, като способност, може да присъства у много хора, но у малко от тях е достигнала до "степен на съвършенство". Самоактуализиращите се личности, като пример за нормално развитие, максимално пълно въплъщават човешката същност.

Хетеростатичният анализ клони към soft-методите и, в същност, само интерпретацията, която прави психотерапевтът, е доказателството, че теорията на Маслоу е вярна.

(17.06.1994)

III. Съвременна диференциация на мотивационния процес.

Това съвременно разграничаване добива инерция от 60-70-те години насам. Свързано е с въвеждането на понятието "вътрешна мотивация" (intrinsic motivation).

Съвременното развитие на мотивационните изследвания е свързано с имената на Едуард Диси (Deci) и Р.Райън.

През 1985 год. е реферирана книга на Диси, по която Ж.Балев прави резюме на теорията за "вътрешната мотивация".

Тази теория има източници в парадоксалните резултати от изследвания върху животни в рамките на бихейвиористичната парадигма (школа).

От цитираний по-горе експеримент с Т-образен лабиринт следва, че негативната емоция съществува дотолкова, доколкото преди това е имало определена депривация (дефицит). Колкото по-дълго е траела депривацията, толкова по-голяма е негативната емоция. Т.е. процесите на учене са свързани право пропорционално с продължителността (степента) на депривацията.

Но когато няма депривация? Според бихейвиористите, не би трябвало да има и емоция, не би трябвало да има никакво поведение. Липсата на депривация се свързва с липсата на емоция, а липсата на депривация се свързва с моторната апатия (липсата на поведение).

Оказва се, обаче, че тези имплицитни заключения са несъстоятелни (те звучат нестройно и сами по себе си).

Резултатите при животни, които не са депривирани (при които няма дефицит) показват, че е регистрирана някаква проява систематично поведение, т.нар "изследователско поведение" (в него влизат поведенчески репертоари като любопитство, компетентност, манипулативност и др.). Това поведение обслужва нещо, но какво? Теорията на "вътрешния мотив" се опитва да даде отговор на този въпрос.

Експериментите, които реферира Диси, отиват назад във времето. През 1930 г. Дашиел и Нилсен откриват изследователско поведение, което преодолява препятствия (негативни стимули), дори когато няма депривация! Например, плъховете преодоляват и електрически ток, за да изследват новите пространства. Но след като веднъж са минали по един път, той вече не ги интересува, дори и когато е подкрепен (с някакви положителни стимули).

През 1971 год. Берлайн открива, че животните непрекъснато изучават и манипулират с нови стимули. Това поведение затихва с фамилиализирането (банализирането) на тези стимули (опознаването на въпросните предмети).

Тук въпросът опира до това: когато няма външен стимул, на какво се основава поведението? На поведенческо равнище има поведение, което не е користно, не обслужва някакъв дисбаланс и се изчерпва с изследването на околната среда. <$FБерлайн създава експериментална естетика на базата на теорията за оптималното равнище на физиологична възбуда.>

ТИПОВЕ ОБЯСНЕНИЯ НА ПОДОБНИ ФЕНОМЕНИ:

1. Основно понятие в типично физиологичната теория (50-60-те години) на Доналд Хеб (Donald Olding Hebb, канадски психолог) е "оптимално ниво на физиологична възбуда" (в ретикуларната формация на ЦНС). Според Хеб стимулация за достигането на оптималното ниво на физиологична възбуда се осигурява от поведение, в което търсенето (асимилацията) на нови стимули повишава възбудата така, че тя достига до оптималното за даден организъм ниво. Предполага се, че има статика, равнище на физиологичния процес и за даден организъм тази структура има оптимално равнище на възбуда (arousal), в което може да действа с пълен капацитет.

Всяка ситуация предизвиква физиологична възбуда, но с различен интензитет. При среща с близък приятел, например, приятелят не е стимул, носител на нова информация и, следователно, равнището на възбуда е ниско. Обикновено, ситуация, която е много силно стимулираща трябва да се редуцира до познати, обичайни ситуации или да се избегне (защитен механизъм). При възрастните хора този механизъм е ситуативна характеристика. Равнището на физиологична възбуда е индивидуално и специфично. Една и съща ситуация може да бъде преживяна от два индивида по два противоположни начина.

Това е опит, модел за обяснение на животинското изследователско поведение и е източник за теорията на "вътрешната мотивация".

2. При втория тип теории също става въпрос за ниво на възбуда, но не за ниво на физиологична възбуда, а за психично оптимално равнище на функциониране. Хънт и др. твърдят, че въпросното психично съответствие (или несъответствие) е свързано с противоречието между някакъв вътрешен стандарт (вътрешна структура, образ и т.н.) и някакъв стимул от средата. Идеята му е, че съотношението между "психично съответствие" и "оптималност на функциониране на организма" е обърнато, т.е. трябва да има разминаване между тях, за да може психиката да действа оптимално. Именно максималното несъответствие (максималното разминаване между миналия опит и настоящата ситуация) провокира пълния набор от възможности на организма да се справи с тази ситуация. И именно в такава ситуация ние имаме изследователско поведение. Но и извън рамките на възбудата можем да имаме изследователско поведение.

Горният подход предлага по-универсални механизми за приложение. Цитираните две виждания са различни по отношение разбирането си за психологичния комфорт (well being). Първата теория е свързана с топиката на комфорта във физиологичните състояния (спада към хомеостатичния тип равновесието). Според втората теория истинският модус на битието е дисбаланса (хетеростатиката), защото пълното проявление на потенциалното равновесие е смъртта.

3. Социалната компетентност мотивира Уайт да предложи термина "поведение за (насочено към) ефективност". То е самовъзникващо, самовъзпроизвеждащо се (самодостатъчно), не е определено от някаква друга цел, освен самото себе си. "Ефективността" е възловата точка да се проявявам винаги с такава обработка на информацията, позволяваща ми максимална реализация на моите възможности (не потребности!). Т.е. ефективността не се свързва

с потребностите, а със самите способности на индивида (в поведенчески план). В случая изследователското поведение обслужва способностите (възможностите) като проявления.

ОБЩОТО МЕЖДУ ТЕЗИ ПОДХОДИ:

- няма вътрешна детерминираност на подобен род механизми, определени като "дефицити", доколкото дефицитът е нещо, което изисква визирането на точно определен предмет. Тук дефицитът е подбуда, която може да бъде снета от който и да е клас предмети (не от един конкретен). Тогава това не е дефицит, това просто е самият организъм. В този смисъл мотивацията е вътрешна, не се проявява като предмет.
- за разлика от поведението, свързано с потребности (с външни стимули), което схваща човека като пасивен акцептор на подбудата (действието) и чието съдържание се определя от други неща, то в теорията за вътрешната мотивация се акцентира на обратното индивидът е носител на подведението си.
- "наградата", reward (бихейвиористичен термин) тук не присъства като предмет, тук наградата се свързва с вътрешното самоподкрепление. Според Де Чарлз (?) наградата е чувство за вътрешна, стабилна, личностовакаузалност. Според Уайт наградата е чувство за ефикасност.

ПРИЯТНО УЧЕНЕ! В.В.

13.05.1994; 20.05.1994;

Раздел II. МОДЕЛИ НА ЛИЧНОСТТА.

Тема 3. Ежедневно-психологически (имплицитни) модели на личността.

Литература:

- Енчо Герганов, Никола Атанасов, "Психосемантична валидизация на EPQ". В: "Психология", бр.1, 1993.

I. Увод в имплицитните теории.

В "Психология. Словарь" (М., Политиздат, 1990) за имплицитната теория за личността пише: "Наречена е с наивна концепция за личността" и "теория на здравия смисъл за личността". В широк смисъл на думата е съвкупн от неосъзнатите представи на човек или група хора за структурата и механизмите, по които функционир личностните образувания. В тесен смисъл изразява неосъзнатите представи за връзките между личностните чер Имплицитната теория за личността позволява формирането на цялостно впечатление за друг човек на базата частична (откъслечна) информация за неговите личностни особености. Имплицитната теория за личността опи следните свойства на личностните черти: йерархичност (централизираност), стойностност, диференциран ("когнитивна сложност"), степен на реалистичност (адекватност), устойчивост. За изследване на съдържанието структурата на имплицитните теории за личността широко се използват методите на психосемантиката. Голя влияние върху развитието на проблематиката на имплицитната теория за личността е оказала теорията личностните конструкти (една от теориите за когнитивното съответствие) на Джордж Кели (George A.Ke американски психолог, 1905-1966)."

А. Терминът "ежедневно-психологически" не е легитимен. Жорж Балев го използва, за да илюстрира част съдържанието на термина "имплицитни" по отношение на теориите за личността.

Implicit (англ.), имплицитно е нещо, което се подразбира. То е самоочевидно и не трябва да се обясн (експлицира). Имплицитността, приложена към модела на личността, се реализира в схващането за личността, цялостното (интегрално) психологическо функциониране на човека, което битува (което се самонала саморазбира) в една социокултурна общност.

Например, една расова теория за личността, с характерните за нея предубеждения, илюстрира подоб схващане за личността като номинира даден индивид (определен тип хора, определен тип поведение) като "цигани при което този индивид автоматично е възприеман като "далавераджия", "мошеник", "престъпник" и т.н.

Това важи и за не толкова краен тип номиниране. Достатъчно е да се определи човекът с термините на ед прилагателно, например "агресивен" (т.е. ако кажем за някого, че притежава характеристиката "А"), за да бъд автоматично (асоциативно) детерминирани всички хипотетични модуси, в които той би могъл да влезе - в примера "агресивен" модусите са: жесток, асоциален, екстравертен, с реакции на фрустрация, с агресивно поведение и т Характеристиката на личността в този случай не остава на равнището на единичната информация ("агресивен") - индивида се приписват модуси. Но това става само на равнище "неосъзнатост"; не можем да обясним зац характеристиката "агресивен" провокира цялостния модел, с който асоциираме дадената личност; ние не мисл всички тези екстензии, те се провокират и асоциират неосъзнато, темпорално (във времето) с участието паметовите конструкции. Например, лицето "х", което е "А" (агресивен) ние интерпретираме с цялостната рамка модуси за "А", с цялостния модел. След това много трудно различаваме (трудно си припомняме) първоначална информация "А" от това, с което ние сме я асоциирали. Т.е. в случая няма разлика между реална и имагинер информация. Този процес не може да бъде осъзнато контролиран, защото е налице автопроцесиране на когниции неконтролирано от субекта.

Имплицитния модел (на неосъзнатите екстензии) при ежедневното възприемане на социалната информация може да бъде "прозрачен" така, както теоретичния модел, в който търсим основанията (например за това, зац "агресивността" се свързва с "екстраверсия"). Теоретичните модели (на Айзенк, Кетъл и др.) постулират връзка между отделните диспозиции. Докато на равнище имплицитна теория за личността човек не си задава въпроса зац възприема "циганина" с "прилежащата" към него негативно-множествена характеристика, защо необоснова изпитва симпатия към някого, без да може да я обясни и мотивира и т.н. Имплицитните теории търсят отговор тази "безпроблемност", за автоматично протичащата генерализация на когнициите.

ОБОБЩЕНИЕ:

1. Имплицитните теории за личността са неосъзнати (не могат да бъдат аргументирани).

2. Имплицитната теория работи не с емоционални подбуди и състояния, а със социални когниции, със знание социалния обект (става въпрос за person perception - възприемане, усещане, схващане на човека, на личността). основата на теорията е неосъзнатото процесиране на информацията.

3. Тези теории са самоочевидни (самоналагащи се, саморазбиращи се) за техните носители, непрофесионалните психолози. За непрофесионалния психолог би било логическа грешка да не се свърже даде характеристика (например "агресивен") с принадлежащите й модуси. Имплицитните теории отразяват стереотипн начин, по който се възприемат социалните обекти (общия модус).

Б. Какъв е обектът на психологията като наука, като специален тип визия, когато трябва да се изследват дад тип проблеми? В случая, този обект е "личността".

В експлицитните модели на личността се търсят отговори на въпросите "как" и "защо" протичат процесите изследвания обект. Те са "прозрачни". Имплицитната теория визира същия обект (личността), но създателят на та визия е с непрофесионално отношение към психологията. Тук отсъства формалната логика, има логика на навика, стереотипността. Носители на този тип визия са "хората от улицата", laic persons, лаиците.

Кога може да се сложи знак за равенство между експлицитните и имплицитните теории? Това не е абсурдно, касае преди всичко експлицитните теории от среден ранг, имащи директен достъп до наблюдаемото поведение. І по-висок етап от експлицитните теории (при мултидиспозиционните теории за личността - Айзенк, Кетъ съвпадането е невъзможно. Когато става дума за конкретни черти, диспозиции (например "интелигентност възможно е експлицитната и имплицитната теория да съвпаднат, т.е. експлицитната теория за интелигентността се споделя и от непрофесионалните психолози. На имплицитно равнище хората са склонни да генерализират черта

на всички нива на поведението, да монополизират позицията на един единствен тип информация, което е равностойно на еднодиспозиционните подходи към психологията на личността.

Съществува набор от характеристики, описващи дадено лице. Ежедневните психолози не използват информацията от всички характеристики (прилагателни) - те се съсредоточават само върху една характеристика, пренебрегвайки всички други прилагателни, описващи човека (в английския език има около 28 хил. прилагателни). Така разкриват потентността на дискретното описание при генерализиране.

През 60-те години Андерсън<$F??? John R.Anderson, америк.когнитивен психолог от канадски произход, р.1947.> създава своята "Граматика на имплицитните теории", в която илюстрира възможността чрез едно прилагателно-характеристика да се провокира появата на набора от модуси, "принадлежащи" към тази дума, като цялостен, положително- или отрицателно-емоционално зареден модел. След публикуването на книгата приложните психолози провеждат изследвания точно върху тази възможност - как думите провокират появата на позитивните или негативните атитюди. Защото щом моите думи могат да предизвикат положително или отрицателно емоционално отношение у другите по отношение на някого, за когото говоря, то този факт е с изключително значение. Илюстрация на този феномен е позицията на 12-те съдебни заседатели в САЩ спрямо обвинителния акт на прокурора, пледоариите на защитника и другите изказвания в съдебната зала. Съдебните заседатели произнасят решението си само на базата на цялостното си впечатление от обвиняемия, само върху това, което са чули за него. Изводът е, че могат да бъдат манипулирани чрез думи. Същият резултат може да се постигне и при политически речи, и при други обстоятелства, където се налага манипулиране на аудиторията.

От 60-те години насам се наблюдава "експлозия" на имплицитните теории (публикации, изследвания и др.), при която те стават доминиращи над експлицитните. Имплицитните теории се роят масово, защото са ориентирани към определен тип приложна област, към определен тип манипулации. Т.е. това са лексикални теории (за разлика от експлицитните), разчитат на думите в техния ежедневен смисъл, както в самостоятелната им употреба, така и в тяхното съчетание. При имплицитните теории думите са цел, те имат терминален характер, защото става дума за когниции, а те най-лесно се закрепват в ежедневния език. Докато при експлицитните теории думите са само средство, инструмент.

Дълбоката теоретична предпоставка за връзката между имплицитните теории и езика е в обективното, реално, едновременно възникване на различията (т.е. на различните характеристики) в поведението, свързвани чрез една дума. Или, зад настоящата, закрепена вече връзка между "агресивност" и "асоциалност", например, би трябвало преди това да е имало практическо едновременно възникване на тези две характеристики. И това възникване трябва да се е случвало достатъчно често, за да бъде асоциативно "закрепено". Езикът (идеалното битие) следва практиката, той е отражение на поведенческото битие.

Щом "агресивност" и "асоциативност" днес възникват заедно, свързват се, то това е защото в миналото тези два типа поведение са възниквали заедно. Това ни дава основание да асоцииираме думата с поведението, което стои зад нея, както и при наблюдение на едното поведение да асоцииираме другото поведение, другата дума. Това е недостатъкът на тази теория. Имплицитната теория за личността, както всяка когнитивна теория, разчита на познавателната същност на човека, който, обаче, не иска да признае некомпетентността си. "Човекът е познавателно същество, което иска да се утвърждава като такова" - това е и основният мотив на човешкото поведение. По тази причина имитираме знание, искаме да изглеждаме компетентни и винаги имаме "мнение". Заради желанието си да "изглежда" (не непременно "да бъде") компетентен, човек използва когнициите както може, свързва едно с друго, асоциира на база минал опит.

Затова думите, езикът, лексиката са осите, изследвани от имплицитните теории.

В. Но когато теоретизираме върху имплицитните теории (когато Ж.Балев като професионален психолог разсъждава върху тях), то това вече е експлицитно представяне. За професионалния психолог думите са средство за разбиране на имплицитните теории и изграждат "теория за изследване на имплицитните теории". В нея основният обект на изследване са думите, лексиката. Изследва се т.нар. co-occurrence (едновременното проявление на нещата), в случая - едновременната поява на думите, свързването помежду им. Изследването се извършва по два метода:

1) Чрез експертен анализ.

В разстояние на една година, "експерти" отбелязват (по някаква скала) до каква степен са съизмерими една с друга думите, описващи човека. После се изчислява колко пъти дадена двойка характеристики ще бъдат свързани заедно и в каква степен (в проценти). Но, както беше отбелязано, прилагателните в английския език са около 28 хил., т.е. броят на комбинациите, които експертите трябва да изследват, е огромен. Затова първо се редуцира този обем до т.нар. "лексикално-личностова сфера", която съдържа най-често употребяваните думи, които използваме в ежедневието си за описание на хората (например, 78 думи, но броят им може да варира), т.е. работи се с обхватим брой комбинации за намиране на набора от описания, появяващи се едновременно. Така, ако при изследването "красив" и "силен" вървят заедно (имат силна връзка), то и в имплицитната теория (по фантазна представа) "красив" ще се асоциира със "силен", без да се мотивира тази асоциация. Когато връзката е слаба, такава асоциация няма да се появи (сега или след време).

2) Чрезконтент анализ.

Втората стратегия за извличане на матрицата на близост между думите е да боравим с текстове (като модус на езика), да изследваме думите не в абстрактната им самостоятелност. В текста отбелязваме думите, които са социално релевантни (описващи човека) и определяме броя на съчетанията в които се срещат. Например, изследваме дали (и колко пъти) в роман от Пруст се среща комбинацията "красив и силен". Обработка на текста ще даде търсената матрица на близост, която авторът е извел неосъзнато чрез характеристиката на героите, изразявайки стереотипността на изказа си като непрофесионален психолог. При обработката на хипотетичен брой текстове, може да се снеме релевантната матрица на социокултурната стереотипност. Такъв подход също е трудоемък, но е интересен и приложим по отношение на общества, до които нямаме достъп.<$FНапример, в

дипломна работа за изследване съ-възникванията на личностовите описания в Стария и Новия завет е установено, че в тях матриците на близост между думите се различават една от друга.>

Г._Какви структури съдържа "лексикално-личностовата сфера"? Кои и колко са основните звена за групиране на думите? Думите, описващи социалните обекти се групират в 5 независими звена (структури, диспозиции), чрез клъстърен анализ на текстове. Това е т.нар. "BIG FIVE" MODEL.

Кои са петте големи дименсии на личността в сферата на неосъзнатото личностово характеризиране? Различните автори им дават различни наименования, но броят им е постоянен.

1)_През 60-те години Пийбоди и Голдбърг (Peabody & Goldberg), след анализи на личностовата лексикална сфера, нарича петте звена по следния начин:

-_власт (power)
-_любов (love)
-_работа (work)
-_афект (affect)
-_интелект (intellect)

Класификацията не е издържана като номинация, но принципно не се различава от съвременната теория.

2)_Доналд Фиске (Fiske) ги нарича:

-_самоувереност (self-confidence)
-_социална адаптивност (social adaptability)
-_конформност (conformability): отстъпчивост, послушание, съгласие, подчинение;
-_емоционален контрол (emotional control)
-_изследователски интелект (research intellect)

3)_Най-голяма е популярността на номинацията, направена от Макрае и Коста (Angus Macrae & Costa):

-_екстраверсия (extraversion)
-_социабилност (sociability): общителност
-_съзнателност (consciousness)
-_невротизъм (neuroticism)
-_"отвореност" (openness): откритост, разтвореност. Други автори наричат това звено "култура", "интелигентност", "интелект" и т.н.

Можем да номинираме различен брой диспозиции, защото те, така или иначе, са израз на една и съща структура - "лексикално-личностовата сфера". Но, ако максимално спазваме изискванията за представителност, ще стигнем до едни и същи изводи за броя и съдържанието на факторите (диспозициите), репрезентиращи относително самостоятелните области, в които неосъзнато (във въображението) се извършва реконструирането, доизграждането на описанието на социалните обекти. Това са пет самостоятелни линии, които са сензитивни към различен тип информация и, следователно, изграждат модели, които демонстрират компетентност в различни поведенчески области. Лицето, за което се прави теоретичната имплицитна процедура, се нарича "мишена" (target).

В цитираната статия на Е.Герганов и Н.Атанасов не се разглежда "big five" model.

(20.05.1994) (Не съм присъствала на тази лекция и не гарантирам за верността на преписа!)

Социалната лексика отразява социалната обективност. При средният, обикновен, нормален човек (average man) интелигентността обуславя използването на думите (за обяснението на емоцията, например, съществуват 2000 думи в англ. език). У нас няма такива изследвания, можем да се основаваме на изследванията, провеждани от психолозите за английския език.

Според Wiggins (от Университета в Британска Колумбия, Ванкувър) универсумът на човешките емоции се побира в един несъкратен речник на английския език. Wiggins е автор на circumflexty<$FCircum - около-, flexible - гъвкав, податлив, подвижен, приспособим. Възможно е теорията да е circumplexty, където plexus е мрежа, лабиринт.> теория за личността.

Думата "агресивност" се използва от теоретиците със съдържанието, което те влагат в собствените си теории. Няма мултисемантичност в експерименталните модели - средният "употребител" винаги използва думата в едно средно нейно значение. Т.е. в единия случай думата е инструмент, използва се за прогнози; а в друг случай тя е обект на изследване. Докато психоаналитикът не се интересува какво влагат непрофесионалните психолози в думите "невроза", "агресивност" и т.н., то при имплицитните теории нещата се обръщат - хората влагат някакъв смисъл в думата "агресивност", съзнателно регулират употребата й. В крайна сметка за употребата на думата може да им се има вяра, защото хората от улицата (laic persons) са достоверен източник на информация за значението на думата. Зад нея не стои скрито, философско и пр. значение. Употребата спрямо смисъла й е 1:1. "Невроза", "агресивност", "екстраверсия", "Интроверсия" и т.н. - това е професионален жаргон, който, обаче, се изкривява при употребата му в имплицитните модели.

Професионалните психолози искат да редуцират 2000-те думи за описание на емоциите до 2, 3, 5, 10, 15 думи, които еквивалентно да я описват. По кои дименсии тези 2000 думи могат да се синтезират?

През 50-60-те години се провеждат изследвания в тази насока по линията на когнитивната психология. През 1957 г. излиза книгата на Чарлз Осгуд (Charles E. Osgood, америк. психолог), Г.Сучи и П.Таненбаум "Измерването на значението (на думата)" (The measurement of meaning). Стигат до извода, че лексиката в нейната тоталност може да бъде представена чрез думата, разградена в трите универсални дименсии на семантичното пространство<$FSemantic differential (семантичен диференциал) е техника, прилагана от Ч.Осгуд и колегите му за оценка, измерване на значението на думите, използвани от индивида. Субектът оценява значението на всяка дума в набор от полярни дименсии от рода на: горещ-студен, слаб-силен, напрегнат-отпуснат, буен-спокоен и т.н. Факторният анализ на данните показва три основни, първични фактора, разкриващи допълнителното, подразбиращо се, имплицитно значение на думата.>, носеща информация по три фактора:

1)_оценъчност (evaluation), (добър-лош);
2)_потентност (potency);

3) активност (activity), фактор свързан с динамиката.

Тези димензии са биполярни. Според Ч.Осгуд думата отразява някакви връзки в семантичното поле, свързано с нея (подобно на "архетипа" на К.Г.Юнг).

ТЕХНИКА НА СЕМАНТИЧНИЯ ДИФЕРЕНЦИАЛ:

Трите универсални димензии (фактора) трябва да се преоткрият в социалната лексика. Оценъчният фактор е най-силен в социалната лексика. Вторият голям фактор е описателността (много по-слаб от оценъчния). Първият фактор отразява социалната оценка, а описателността отразява тенденцията в ежедневния език да се обхващат крайностите в проявите на дадено качество. Всяко качество има някаква симетрична балансираност в обратния полюс.

ДОБРО
пестеливост щедрост
скъперничество прахосничество
ЛОШО

Четирите думи са еднакви, въпрос на релевантност е коя от тях да се използва (приложи) към конкретен обект.

Езикът се е развил на конотативна база - първо е жестът, посочването, а едва после - думата. Между "пестелив" и "стиснат" има цяла гама думи, които стават все по-негативни; между "пестелив" и "щедър" - също. Тези оси не са ригидни, а динамични - както на ниво социокултура, така и на ниво личност (на индивидуално ниво, на хората от пазара, например, са им достатъчни 2-3 думи, за да опишат дадена емоция, за разлика от речника на един писател). Обикновено се тръгва от някоя от характеристиките в квадранта и се търси нейния антоним (дума, обозначаваща обратното поведение и с обратен "емоционален" знак), например "щедрост - скъперничество". Техниката на получаване на едно лексикално звено е много трудоемка, използва се co-occurrence.

Средният брой на звената, до които са стигнали изследователите варира между 50 и 100. Тези звена обозначават типовете поведение.

МЕТОДИТЕ за търсене на личностовите звена основно са два:

1) Описание на чертите (trait description):

а) първият начин за описание се отнася до екологично валидни описания, близки до ежедневната наративност (разказ, повествование).

б) сортиране на чертите. Тук ситуацията е по-изкуствена. Има набор от лица и набор от качества - изследваното лице трябва да посочи кой набор от качества към кое лице може да се отнесе.

в) генериране на описания (рейтиране на черти - trait rating). Техниката е близка до сортирането, но тук всяко от качествата се прилага (отнася) към всяко лице, като на всяко качество се дава определена степен (от 1 до 7).

2. Изводи на базата на чертите (trait inference). Тук се отчита как субектите използват чертите, за да извлекат информация от предоставената им информационна база.

3.06.1994;

Раздел_ II._ МОДЕЛИ НА ЛИЧНОСТТА.

Тема_ 4._ Личност и консистентност на поведението.

Литература:

- *_Хекхаузен,_ Х._* Мотивация и деятелность. Т.1, глава I (четирите подхода);
- *_Journal of Personality*, 1983 г. (проблема за консистентността на поведението).

I._ "За" и "против" обяснителната стойност на "диспозицията".

В своята монография "Мотивация и дейност" Хекхаузен прилага систематизационен принцип за класифициране на мотивационните теории. Тук презумпцията за детерминираност на поведението (причина-следствие) не се поставя под въпрос всяко поведение е обусловено от нещо! Проблемът е в това, какво е съдържанието, което различните психологически теории влагат в антецедента (причината). Хекхаузен стига до извода, че съществуват 4 основни подхода (погледа) към обяснението на поведението от гледна точка на психологията.

1._ Класическият поглед върху поведението е свързан с допускането на наличие на вътрешна (интраиндивидна) причинност на това поведение. Това е т.нар. *ДИСПОЗИЦИОНЕН ПОДХОД* (поглед) КЪМ ОБЯСНЕНИЕ НА ПОВЕДЕНИЕТО.

Вътрешната обусловеност (детерминираност) на поведението е притежание на всеки човек, възпроизвежда се в отделно взет индивид и в този смисъл вътрешната обусловеност на поведението се редуцира до едно понятие диспозиция (предразположеност, готовност за определен начин на поведение). Терминът "черта" предполага по-имплицитна психологическа перспектива за разглеждане на поведението (на ежедневно равнище). Поведението, от гледна точка на диспозиционния подход, се дължи на вариации на вътрешните характеристики на диспозициите, чертите. Класическата парадигма в психологията на личността диспозицията е асоциирана към този подход (Кетъл, Фройд, Айзенк).

НЕДОСТАТЪЦИ: Този възглед в някакъв смисъл е тавтологичен: доказване на теорията чрез това, което е допуснато в началото на нейното развитие, чрез това, което я поражда порочен кръг! Слабият момент в диспозиционния подход е неяснотата по отношение на това дали теорията изхожда от аксиоми или аксиомите следват от резултатите.

2._ Вторият подход при обяснение на поведението е свързан с т.нар. *СИТУАЦИОНИЗЪМ*. Ситуационизмът е огледален образ, полярно противоположен на диспозиционния подход.

Основното твърдение е, че поведението може и *трябва* да бъде обяснено в термините на ситуацията, в която то се разгръща. Ситуацията е система от външни (пространствено, времево и функционално) по отношение на субекта условия , които предизвикват и опосредстват неговата активност. Към елементите на ситуацията могат да се причислят и състоянията на самия субект в предшестващ времеви момент, ако те обуславят неговото последващо поведение.

Именно ситуацията, а не интраиндивидните характеристики, обяснява поведението на индивида. Класическият бихейвиоризъм е перфектната илюстрация на този подход. Индивидите нямат отношение към своето поведение. Ситуацията (стимулите и пр.) е тази, която определя поведението. Тъй като "ситуация" е хлъзгаво понятие в психологията, по лесно е да говорим за интер- или *екстра-индивидуални детерминанти на поведението* минал опит, стимули и други извън-индивида параметри.

ОСНОВНИТЕ ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ ПОСТАНОВКИ се базират на допускането, че вариациите в поведението са свързани с вариации в ситуацията, при стагниране на индивида. Едни и същи ситуации провокират едно и също поведение, следователно варирането на ситуациите води до вариации в поведението (без значение дали става въпрос за един и същи индивид или не). Бихейвиористите генерализират тази презумпция опитват се да я докажат при гълъби, мишки и т.н.

НЕДОСТАТЪЦИ: Отново се допуска тавтология това, което се предпоставя, в последствие става обяснение на предпоставката.

Недостатъците на теориите вероятно се дължат на факта, че когато ученият гради теорията си, той не може да избяга от себе си. В този смисъл "правенето" на една теория притежава личностови, биографични компоненти. Дори Кетъл, въпреки, че е позитивист, допуска грешката да следва предразсъдъците си.

3._ Третият подход е смесване (синтеза) на диспозиционния (теза) и ситуационния (антитеза) подходи в една компромисна схема, в която както вътрешните, така и външните детерминанти имат своето място *ИНТЕРАКЦИОНИСТКИ ПОДХОД (I-ва версия)*. Това е качествено нова стъпка в обяснението на поведението. Тук се има пред вид именно взаимодействието между вътрешните и външните детерминанти на поведението, при което "индивидът" и "ситуацията" са самостоятелни (преки) детерминанти на поведението.

В този вариант на интеракционизма Курт Левин релативизира понятието за "потребности" в "квазипотребности" намерения. Според учението на К.Левин за мотивацията, мотивите са различни райони от "жизненото пространство", в които индивидът изпитва потребност или квазипотребност. При това, обектите от околната среда придобиват мотивационна сила, която загубват, когато потребността (или квазипотребността) е удовлетворена. Левин отрича представата, че потребността е биологично предопределена константа, а енергията и динамиката на мотива са затворени в границите на индивида.

Гордън Олпорт е предполагал, че системният подход в психологията ще позволи да се преодолеят както механистичният поглед върху човека (характерен за бихейвиоризма и кибернетиката), така и теориите, обясняващи спицификата на поведението на личността със скрити в дълбините на нейния вътрешен свят безтелесни актове. Смятал е, че мотивите, възникващи на биологична основа, по-късно могат да станат независими от нея и да функционират самостоятелно.

Гренвил Стенли Хол (1844-1924), американски психолог, основоположник на педологията и привърженик на експерименталната педагогика, още в началото на нашия век при обяснението на психическия живот на детето се е ръководил от принципа на рекапитулацията (съкратено повторение на основните етапи от развитието на човечеството), т.е. подчертавал е значението на миналия опит на индивида.

4. Четвъртата гледна точка е съвременна версия на третия подход - *ИНТЕРАКЦИОНИЗЪМ (II-ра версия)* при която, обаче, от взаимодействието между индивида и ситуацията се образува нещо трето. Този междинен продукт, от своя страна, е пряката причина за поведението. Подобна гледна точка има резон, поне що се отнася до понятието за безкрайност (необозримост) междинното звено, като комбинация от взаимодействието на двата първоизточника, е толкова по-голямо от тях, че граничи с безкрайност. В такъв случай то не се поддава на типология и, следователно, се налага едно процесуално, динамично обяснение на поведението.

Втората версия на интеракционизма, която въвежда синтезната характеристика на вътрешните и външните параметри, се свързва с имената на канадския психолог Норман Ендлер и на шведския психолог Дейвид ...(Магнусон?). През 70-те години се наблюдава офензива към интеракционизма на психометрично равнище измерване на връзката между ситуацията и диспозиционните характеристики. Н.Ендлер, например, през 1992 год. предлага въпросник, който измерва "тревожността" (диспозиция) от интеракционистична позиция (т.е. в една нестресова ситуация).

II. Съвременни алтернативи в решението на проблема:

КАКВА Е ВРЪЗКАТА НА ТЕЗИ ПОДХОДИ С КОНСИСТЕНТНОСТТА НА ПОВЕДЕНИЕТО? Вариативността на поведението изисква обяснение. Защо хората действат по различен начин (диференциален подход)?

Този традиционен въпрос може да се преформулира: *Дали поведението на един човек е консистентно, непротиворечиво, последователно*? Като при търсенето на отговора референтът на непротиворечивост не е някаква нормативна група от хора (одобрен начин на поведение), а миналия опит на конкретния индивид, когото изследваме. Т.е. от интериндивидуална (диференциална) перспектива, при която всеки индивид се приравнява (и сравнява) към някаква деперсонализирана средна стойност, се отива към интраиндивидна перспектива отговорът се търси в миналото на индивида. Или: на въпроса дали даден индивид е интелигентен или не, се отговаря не спрямо някаква средна стойност на IQ, а спрямо миналото на изследвания индивид. Защото, ако този индивид е получавал само оценки 3 и изведнъж получи 4, то неговото лично IQ е по-високо, въпреки, че нормативът е 6, например.

От групова, нормативна перспектива се върви към индивидуална (типичните патерни на поведение за един индивид), където една характеристика трябва да се проявява непротиворечиво, за да се говори за консистентност на поведението.

Според теориите за вътрешните диспозиции всеки човек притежава диспозиция за преживяване на тревожност, например, която в миналото му се е проявявала в определен вид. Целта е проявлението да е непротиворечиво с миналия опит.

Този подход не притежава евристиката за обяснение на промените, той е идеален за обяснение на инертността!

Харчорн(?) и Мейн, американски психолози, през 1928 год. публикуват два тома изследвания върху характера на деца. Изследвано е как поведението на децата се променя по отношение на някакви характеристики след промяната на експерименталните условия (присъствие или отсъствие на експериментатора). Установено е, че промяната на параметрите на ситуацията променя статуса на изследваната диспозиция (напр. "честност"). Тогава, съществува ли въобще диспозицията?

От 30-те години до 1968 год. диспозиционният подход е подложен на сериозна критика. Уолтър Мишел (Walter Mischel, р.1930), американски психолог (ситуационист) е "екзекуторът" на диспозиционния подход с книгата си "Personality and Assessment" ("Личност и измерване"). Като че ли психологията на личността се затваря като област на интереси от 1968 до 80-те години не по идеологически или морални съображения, а поради съображения за несъстоятелност.

Ситуационизмът (Уолтър Мишел) става фаворит. Но *в него не става дума за консистентност по отношение на поведението на личността*, а само по отношение на ситуацията. Консистентността на поведението изчезва като психологическа проблематика. Обяснението на поведението става проблем на други научни дисциплини, не на психологията.

Проблемът за консистентността се възвръща през 80-те години. *Интеракционистският подход във втората му версия* (с наличие на междинно звено) се оказва добър за интерпретация на консистентността на поведението. Тук въпросът е не дали го има, а как да се измери. Въпросът става от психометрично естество и отговорът му се обслужва от математическата статистика.

Алтернатива на втората версия на интеракционизма е идиографичният подход, който спада към soft-методите в психологията и се родее с клиничния метод.

15.04.1994; 22.04.1994;

Раздел II. МОДЕЛИ НА ЛИЧНОСТТА.

Тема 2. Мултидиспозиционни модели на личността.

Литература:

- *Хекхаузен*, Мотивация и деятелность;
- *Ханс Айзенк*, В: "Модел за личност", 1 глава "Общи особености на модела";
- *Р.Мейли*, Структура личности. В:"Экспериментальная психология", т.5;
- *Даяна Шулц*, Theories of Personality;
- *Сара Хелтсън*;

I. Специфика на информацията, необходима за създаване на мултидиспозиционните (многочертови, многофакторни) модели.

Дефиниция на мултидиспозиционните модели:

Личността се описва (конституира) чрез някакво *множество черти* (диспозиции, фактори), които формират определена личностова структура (констелация от някакви характеристики), зараждаща и поддържаща онези форми на поведение, които се отнасят към личностното равнище на регулация.

Претенциите на този модел, за разлика от еднодиспозиционните модели (при които едномерното изображение "свива" цялостната информация до един вектор), създават илюзията, че личностовите модели могат да бъдат описани в многомерно (2, 3-мерно и т.н.) пространство. Многомерното изображение представя съвкупността от точки (личностови димензии) в координатна система от два и повече вектора (в 3-мерното пространство се въвежда трети вектор). Съвкупността от точки може да стане толкова "по-подробна", в колкото по-многомерна система ги поставим<$FТеорията на Чарлз Спирман, представител на общата факторна теория, за интелекта е двуфакторна (фактор-g и фактор-s). Седемте фактора на Луис Леон Търстоун (Thurstone, 1887-1955, америк. психолог и психометрк), главен представител на груповата факторна теория, се отнасят до логическото мислене, езиковото разбиране, пространственото въображение и др. Джой Пол Гилфорд доразвива теорията на Търстоун до модел на структурата на интелекта със 120 фактора.>.

Логиката на изказване срещу този аргумент (многомерността, достигането до n-мерно пространство) се базира на принципа на икономичността: в колкото по-малко димензии са разположени точките, т.е. с колкото по-малко димензии можем да опишем едно множество от точки, толкова по-добре.

II. Моделите за личност, предложени от Ханс Айзенк<$FHans Jurgen Eysenck, английски психолог от немски произход.> и Реймънд Кетъл<$FRaymond B.Cattell, американски психолог, роден в Англия.>.

Във факторната теория на Айзенк за личността се допуска съществуването на три основни димензии на личността (екстраверсия-интроверсия, невротизъм и психотизъм), при което всяка точка (личностна черта) може да се разположи в пространството на куба на данните, притежаващ тези три опорни точки.

Теорията на Кетъл постулира наличието на 16-мерно пространство (16 перпендикулярни една спрямо друга оси). Всеки личностово-психологичен модел се разполага (описва) в пространството на тези оси (трудно е за визуализация).

Моделът на Айзенк удовлетворява принципа за икономичност (простота) за сметка, обаче, на по-голямата адекватност, която откриваме в модела на Кетъл. Моделът на Айзенк е по-икономичен от гледна точка на обработката на данни, т.е. той е ориентиран към работа на по-обобщено (по-икономично) равнище. Докато моделът на Кетъл е лабораторен, по-трудно приложим, изисква повече време и усилия.<$FВ тези факторни теории са изложени личностни характеристики извън областта на способностите. Някои от димензиите, предложени от Кетъл са: циклотимия/шизотимия, обща интелигентност, Аз-сила, социална доминантност. Двете факторни теории (на Айзенк и Кетъл) са дотолкова зависими една от друга, доколкото може да се покаже, че при вторичен факторен анализ на факторите на Кетъл се получават тези на Айзенк>

Мултидиспозиционният модел снема както общовалидните (номотетичните), така и индивидуално-синкретичните (идиографичните) характеристики (структури, констелации, черти)*на личността*. Основните димензии са общовалидни за всеки човек (номотетичен аспект). Кое формира идиографичния аспект (този, който различава хората един от друг)? Количествените различия са израз на индивидуалността, те правят възможно присъствието на идиографичния аспект. *Индивидуалността (според Айзенк и Кетъл) е количествен параметър.* Всеки човек може да бъде разграничен (от друг човек) количествено. Въпросът е този континуум да бъде изразим, съпоставим. Единственото условие (ограничение) е този континуум да бъде един и същ за всички индивиди от определена група. Тогава може да се каже дали лицето А има по-висок ранг от лицето Б.

Това, което стои зад понятието "индивидуалност" е *ПРОФИЛЪТ*<$FПрофил (profile) - 1) графично представяне на набор от данни, обикновено под формата на хистограма или стълбова диаграма; 2) профилен анализ - личностен профил, в смисъл на графика или общо представяне на чертите и характеристиките на личността, приравнен (съпоставен) към някаква норма за цялата популация.> (личностно-психологичен профил): при Айзенк се образува от 3 точки, а при Кетъл - от 16 точки.

Всяко лице получава специфична конфигурация от точки. *Профилите се различават по следните параметри:*

а) равнище (задава се от издигнатостта, получена от нанасянето на всяка точка);

б) дисперсия, разпръскване (задава се от степента на отклонение от средното равнище);

в) форма на профила (последно дискриминиращо условие).

Вероятността профилите на две или повече лица да съвпаднат (т.е. да има идентичност на разположението на т.1,2,3 и т.н.) е много малка, особено при увеличаване броя на факторите.

Според това, какво ще бъде компромисното решение между икономичност и адекватност, въпросът за индивидуалните различия се решава по различен начин от двата модела (на Айзенк и Кетъл). Колкото по-многомерен е моделът, толкова по-подходящ е той за изследване на индивидуалните различия (притежава идиографична насоченост).

СПЕЦИФИКА НА ИНФОРМАЦИОННАТА БАЗА ПРИ ДВАТА МОДЕЛА:

(към точка I)

Обща характеристика на мултидиспозиционните модели (Айзенк, Кетъл, Гилфорд и др.) е, че те разчитат на едни и същи статистически методи и за събиране, и за обработка на данните.

Базата данни, на която разчитат тези теории, се дели на три основни категории:

1) O-data - данни, получени от попълването на въпросници (questionaries). Този вид данни са най-често срещани, вероятно поради презумпцията, че най-добри данни за дадено лице може да даде самото лице. Недостатък на тези данни е, че съществува възможност за изкривяване (съзнателно или несъзнателно) на информацията. Тенденцията е да се преодолеят недостатъците на този тип методи чрез рейтиранията (оценките, мненията), които изследваното лице получава от някакъв кръг референти - хора от обръжението на изследваното лице (неспециалисти) или експерти в определена област, в зависимост от изследването - обикновено чрез въпроси от типа "Смятате ли, че лицето X би реагирал при ситуацията A по начин B?".

2) Life-data (данни от живота, биографични данни) - самоотчитане, отнасяне на определени характеристики към себе си. Преодоляването на опасността от изкривяване на информацията отново става с рейтиране. Референтът е този, който дава информация за изследваното лице, напр. "Участва ли X в дискусии?". Информацията, получена от референта е изкривена от неговата личност, той действа по логиката (представата), която има за изследваното лице (изкривяване по предразсъдък на референта). Самото съдържание, което се рейтира (въпросите, на които трябва да отговори референта) е неоднозначно. На посочения въпрос един учител, в ролята на референт, може да даде максимална оценка. Но, ако тази оценка е валидна само за формалните (училищните) дискусии, то тя се генерализира и за неформалните дискусии. Този проблем се решава чрез увеличаване броя на референтите.

3) T-data (тестови данни) - свързани са с такъв тип информация (тестова), получена в експериментално-лабораторни условия. Кетъл използва този тип данни много повече от Айзенк (при първите два типа данни няма приоритет).

Айзенк използва т.нар. "тест на лимоновата капка" (LDT - lemon drop test<$FLemon-drop (англ.) - кисел бонбон.>). На базата на чисто физиологични реакции този тест дискриминира (разделя) екстраверти от интроверти според количеството отделена слюнка, което е по-голямо при интровертите.

Кетъл също използва такъв вид тестове, но има амбицията трите типа данни да бъдат балансирани в неговата теория и търси припокриването им (принципът на "бръснача"). Но по този начин той още повече се отдалечава от принципа за икономичност (обобщеност), за сметка на абсолютната валидност.

Статистическият метод, който е универсален за всички мултидиспозиционни теории, е ФАКТОРНИЯ АНАЛИЗ. Целта му е да редуцира множеството от параметри (оценки, измервания, въпроси и т.н.) до минимален брой димензии, така, че на тяхната база да може да се реконструира позицията на едно лице (именно чрез факторен анализ Айзенк е редуцирал въпросите до три димензии).

(22.04.1994)

ФАКТОРНА ТЕОРИЯ НА РЕЙМЪНД КЕТЪЛ ЗА ЛИЧНОСТТА.

Кетъл е роден в Англия през 1905 год., получава образование по медицина и химия в Оксфорд. Интересите му са насочени към социалните патологии, социалната психология, психиатрията. Така стига до избора на следващата степен на обучението си - аспирантура по психология, при която е ученик на Чарлз Спирман (все пак факторният анализ е английско изобретение). До 1945 год. безуспешно се опитва да работи като психолог в Англия. Едва тогава Едуард Лий Торндайк (американски психолог и лексикограф) предлага на Кетъл еднолична специализация в Калифорния. Кетъл остава в САЩ. Умира през 1991 год., оставяйки научно наследство от повече от 600 статии и 38 книги.

ОСОБЕНОСТИ НА ТЕОРИЯТА НА КЕТЪЛ.

1. Главната цел на теорията за личността на Кетъл е прогнозата, предикцията на поведението (какво даден човек ще направи в отговор на определена ситуация).

Кетъл признава влиянието и на личността, и на ситуацията върху поведението.

поведение B = f(P,S), - среда
личност

P
S B
PxS

където B (behaviour) е поведение, P (person) е личност, S (situation) е ситуация.

Поведението е функция на три фактора - личността, ситуацията и един интерактивен фактор PxS (личността умножена по ситуацията; взаимодействието между личност и ситуация, "x" е термин на взаимодействие). Поведението е крайният елемент в тази схема, то се детерминира от тези три фактора.

В това уравнение и в графичното представяне на връзката между поведението и неговите детерминанти, това, което Кетъл възприема като дадено (това, което знаем) е ситуацията (социална или физиологична - нейните макрохарактеристики). Ситуацията е лесно измерима и само въпрос на спецификация е да се определят

нейните характеристики (ситуация = обкръжение) на макро- и микро-групово равнище, на равнище индивидуален жизнен цикъл и пр. Психологът не се интересува от ситуацията и не я проблематизира.

Личността е неизвестното в уравнението и психологът се насочва към него. Поведението също е известно - наблюдаемо, обективизирано (чрез трите типа данни - Q-data, L-data и T-data).

Кетъл дефинира неизвестното в уравнението (P) като "структура и функции на личността". Това е първата характеристика на личността.

2. Кетъл не фокусира вниманието си върху промяната, модифицирането на поведението (желано или нежелано поведение това е от интерес за клиничните теории). В неговия модел клиничните данни нямат статус на самостоятелен патерн, самостоятелен тип информация. В теорията на Кетъл клиничните пациенти не са обект на изследване (както в някои други теории). Според Кетъл пациентите търсят помощта на психолозите, защото са нещастни в (поради) някакъв аспект на своето поведение, а клиничните психолози имат задачата да го променят. Научният анализ трябва да предхожда клиничния подход. Т.е. трябва да се познава структурата на личността - това, което ще се променя. Но научният анализ не стига до алгоритъма за промяна.

Кетъловата теория не изхожда от клиничната рамка (клинична гледна точка). За него субектът на изследване е нормалния, а не клиничен (с гранични свойства) човек.

Научният подход не трябва да се асоциира с лабораторно-клиничното изследване. Кетъл, за разлика от предишните традиции в бихейвиоризма, твърди, че единият стимул в лабораторния подход при изследването на връзката S-R трябва да се замени с колкото може повече данни (множество измервания за определяне профила на лицето). Факторният анализ може да се използва само, ако имаме екстензивни данни (за едно лице) и те да са количествени.

3. ДЕФИНИЦИЯ НА ЧЕРТАТА (диспозицията), която за Кетъл е базисно понятие:

Чертата е тенденция за реакция на дадено лице, която е относително постоянна част от структурата и функциите на неговата личност.

Тенденцията е към релативен, а не абсолютен детерминизъм - "относително постоянна", променя се по отношение на различни фактори и т.н.

4. КЕТЪЛОВОТО ИЗПОЛЗВАНЕ НА ФАКТОРНИЯ АНАЛИЗ:

То е най силната точка (сърцевината част) от теорията му. Прилагането на този метод с всичките му изисквания, прави теорията на Кетъл елитарна, езотерична, само за посветени (през 30-те и 40-те години). Факторният анализ е специфично психологическа инвенция (откритие на психолозите). Днес, обаче, той е регламентирана единица от статистическия пакет и на социолози, биолози и др. Но най-интензивната му разработка е от психолозите. Факторният анализ е двузначен метод - позволява обработка на масивни данни за черти; и същевременно е езотеричен алгоритъм, което го прави трудно използваем от хора, които не го познават.

КЛАСИФИКАЦИЯ НА ЧЕРТИТЕ:

I. По степен на обобщеност (общност):

1. Общи черти - такъв тип черти (тенденции за реакция), които се проявяват от всички хора в определена степен (например интелигентността - общата ментална способност). Различията между хората по отношение на общата черта, е в степента - на изразеност. Основание за съществуването на такива общи черти е общността на социокултурната ситуация (социума), тривиалното физическо обкръжение и др. - в тях общите типове поведение кристализират в "общи черти". Най-често тези общи черти са генетично унаследени.

2. Уникални черти - тези, които са споделени само от един индивид или от малка група индивиди. Отнасят се до областта на интересите, аномиите.

II. Според модалността, чрез която чертите се проявяват (манифестират):

1. Черти, изразяващи способности (ability traits). Тук модалността се свързва с критерия успешност-неуспешност на някаква активност (дейност) по социално зададени условия. Пример: интелигентността.

2. Темпераментовите черти. Определят общия стил на поведението, енергетичните му характеристики: темпо, бързина, възбудимост и т.н. Пример: емоционалността.

3. Динамичните черти. Отнасят се до потребностно-мотивационната сфера, целевите структури, към които е ориентирано поведението на индивида. Пример: целите, които личността формулира.

III. Според представеността (наличие или липса на единствен източник на тези черти):

1. Повърхностни черти (surface-traits). Нямат общо основание, те са частично припокриващи се тенденции за реакция. Например, тревожността включва страх, емоционална възбудимост (сензитивност), параноичност, вегетативно неразположение и т.н. Тези симптоми нямат един общ референт (основание), те се припокриват, но не се фокусират в една точка - синдромът "тревожност" се базира на тези припокриващи се симптоми. Повърхностните черти при различните индивиди корелират положително в различни ситуации.

2. Базисни черти (source-traits, същностни черти). Това е фокусната точка (референтът), даваща проекции (обяснение) на присъствието на симптомите в тази черта. Същностните черти представляват факторни описателни дименсии, определящи положителната корелация между повърхностните свойства. Кетъл се интересува именно от базисните черти. Критерият за тяхното подразделяне се основава на това, откъде идват влиянията:

а) конституционални ("наследствени") черти - влияния от организма;

б) черти, обособени (обусловени) от обкръжението. Тези черти са медиатора на влиянията от средата, те са буфера, опосредстващ тези влияния.

С кои елементи се занимава теорията на Кетъл?

общите черти (от първия критерий), за разлика от клиничното обяснение;
- трите типа модалности (от втория критерий);
- двата типа базисни черти (от третия критерий).

Не се интересува, пренебрегва уникалните и повърхностните черти, според Кетъл те са предмет на клиничната психология.

ОПИСАНИЕ НА БАЗИСНИТЕ ЧЕРТИ (личностен модел на Кетъл), главно по Q-data и по въпросници за трите типа данни.

16 PF (16 personality factors) тест - най-популярният инструмент на Кетъл за измерване на личностовия модел. Информацията, събирана от него може да бъде характеризирана като Q-data тип. Скалата е тристепенна - да, не, не съм сигурен. Въпросникът съдържа 187 твърдения (items), които се развиват на 16 субскали, всяка една от които съдържа измерването на един от 16-те фактора. Тази версия на 16 PF е публикувана през 1970 год., има няколко осъвременявания. Няма българска адаптация, защото не може да се осигури стабилност в кроскултурните различия. Тестът е еднакво приложим както за изследователски, фундаментални цели (Кетъл), така и в приложната практика (лабораторията в Илинойс; САЩ). Той "предвижда" дискриминационното (различно) поведение на различни типове личностови структури (например, реакцията на представянето на порнографски материали, sex arousel).

ФАКТОРИТЕ, формиращи модела на Кетъл, СА БИПОЛЯРНИ - обхващат континуум, чиито крайни полюси изразяват ниска представеност (-) и висока представеност (+) на някаква тенденция. Номинирани са с буквени означения (A, B, C и т.н., без D, J, K, и P), за да се избегне номинацията им с обобщени етикети, провокиращи асоциацията на психолозите, водеща до артефакт. На базата на тези описания ние интуитивно формираме представата си за човека.

Фактор A:

A- - резервиран, дистанциран, критичен, невъвлечен в произтичащите около него неща;

A+ - социабилен, лесен, въвлечен в контактите, добросърдечен, ексхибиционистичен.

Фактор B:

B- - ниско интелигентен, конкретно мислещ;

B+ - високо интелигентен, абстрактно мислещ.

Фактор C:

C- - емоционален, нестабилен, лесно се разстройва, повлияван от чувствата си, променлив;

C+ - емоционално стабилен, зрял в реакциите си, посреща реалността в нейните обективни характеристики (1:1), спокоен, реалистичен.

Фактор E:

E- - послушен, приспособяващ се (адаптивен), мек, лесен за управляване (манипулируем);

E+ - асертивен<$FAssertive (англ.) - настояващ на, самоуверен, самоизтъкващ се, нападателен, догматичен.> (нагесивен, но без негативните последствия), налагащ се, упорит, съревнователен, властен.

Фактор F:

F- - мрачен, сериозен;

F+ - късметлия (върви му), ентусиазиран, приемащ реалността като игра.

Фактор G:

G- - описва поведенчески тенденции, които нарушават правилата, не се съобразяват с тях, експедитивен (висока енергичност на поведението);

G+ - съзнателен, моралистичен, нравствен.

Фактор H:

H- - срамежлив, стеснителен;

H+ - неподтиснат, авантюристичен (социално-нагъл), безпардонен (социално-циничен).

Фактор I:

I- - tough-minded<$FТермин на Уилям Джеймс, с който характеризира дадена личност като материалист, реалист, песимист, "неверник" и фаталист. Tough (англ.) - жилав, твърд, упорит, мъчен, непоправим. Minded - склонен.>, консервативен (непроменлив), самодостатъчен, индивидуалист (разчита на себе си);

I+ - tender-minded<$FКатегория личности, отличаващи се с идеализъм, оптимизъм, интелектуализъм, със склонност към рационалност на мисленето. Tender - нежен, деликатен, чувствителен, грижлив, предан.>, либерален, сензитивен към реакциите на другите, склонен да модифицира поведението си на базата на тези реакции.

Фактор L:

L- - доверчив, приемащ условията и изискванията на другите, открит;

L+ - подозрителен, мнителен, трудно може да бъде "изпързалян", параноичен (в нормални граници).

Фактор M:

M- - практичен, реалистичен, заангажиран със земните неща;

M+ - артистичен (с богато въображение), лесно повлияван от непрактични идеи.

Фактор N:

N- - непретенциозен, спонтанен, социално тромав (неповратлив);

N+ - "полиран", социално етикиран във взаимоотношенията си, чувства се "в свои води" при формирането на социални взаимодействия.

Фактор O:

O- - сигурен, защитен, самоуверен;

O+ - тревожен, самонаблюдаващ се, несигурен, изпитващ чувство на беззащитност, безпомощност.

Тези 12 фактора са първични. Другите 4 фактора са извлечени на базата на първите 12, а не чрез други данни. Т.е. 16-факторната структура не е хомогенна от гледна точка на извличанията на факторите. Последните четири фактора Q1, Q2, Q3 и Q4 са вторични, извлечени са чрез факторен анализ на 12-те първични. Вторичните фактори нямат директен досъп до Q-data, L-data и T-data. Те са вторична обработка на 12-те първични димензии. Или: чрез факторен анализ могат да се извлекат няколко последователни реда с все по-намаляващ брой фактори (Кетъл стига до IV ред от фактори), но икономичността е за сметка на описанието на личността. Психологът сам трябва да реши на кой ред да спре!

Фактор Q1:

Q1- - консервативно поведение, въплъщаващо традиционните идеи;

Q1+ - поведение на експериментиране, либерален.

Фактор Q2:

Q2- - поведение, което е групово зависимо (подчинено на групата), човек, който се присъединява към идея, движение (искрен последовател), идентифицира се с групата;

Q2+ - самодостатъчен, предпочита собствените си решения (индивидуализъм).

Фактор Q3:

Q3- - зависимост на поведението от собствените (организмични) подбуди, недисциплиниран, безгрижен към социалните правила.

Q3+ - контролиран, социално прецизен, поведение "по сценарий".

Фактор Q4:

Q4- - релаксиран, спокоен, нефрустриран;

Q4+ - напрегнат, неудовлетворен, негативно емоционален.

ЗАБЕЛЕЖКА:

Тревожността (която, както и екстраверсията, е фактор от III ред), според Кетъл се описва с факторите C-, H-, L+ и O+ (от първичните фактори), и с Q4+ (от вторичните фактори).

Но тук става дума само за описанието на профила на "тревожност +", екстраверсията е с много по-сложно описание!

III. Пет-факторният модел на личността (сравнително нов, от 80-те години насам, но много бързо се развива).

РЕЧНИК:

- ФАКТОРЕН АНАЛИЗ: многомерен статистически метод за оценка, чиято цел е хипотетично извеждане на структурата на дадена феноменална област, при това се предполага, че съществуват елементарни комплекси от причини, наричани димензии или фактори, които определят същността на феноменалната област и представят каузалните - взаимовръзки.

Първичните фактори се наричат още "примерни", а вторичните - секундарни.

Последователното определяне на фактори води до йерархичен факторен модел, който е получил определено значение в психологията на личността (например в йерархичната структурна схема на личностните характеристики на Айзенк и Кетъл).(Виж "Речник по психология", С., 1989, сс.654-658)

- ФАКТОРНА ТЕОРИЯ: модел на структурата на личностните характеристики, в частност на интелекта, обоснован посредством факторния анализ.

Семейно консултиране и семейна терапия, 30 уч. ч.

Преподавател гл.ас. Златка Михова
e-mail zmihova@doctor.bg

АНОТАЦИЯ:

Курсът е с практическа насоченост. Той запознава студентите със системния подход към разбиране на отношенията в семейството, семейното консултиране, и терапия. Въвежда основни теоретични понятия от няколко школи на фамилната терапия и метод за оценка на семейните отношения. Насочен е към усвояване на базови умения за използване на метода на семейното консултиране в няколко практически области.

Цели на учебната дисциплина:

1. Да въведе основни теоретични понятия, свързани с динамиката на семейните отношения, жизнения цикъл на семейството и семейното консултиране.
2. Да създаде умения за ползване на системни формулировки по повод проблеми в семейните отношения.
3. Да даде начални умения за консултиране на семейства.

КОМПЕТЕНЦИИ:

Успешно завършилите курса студенти:

1) знаят:

- основни теоретични понятия, свързани с разбиране на проблемите в семейните отношения
- основни принципи на консултирането на тези семейства

2) могат:

- да правят системни хипотези за проблеми в семейните отношения;
- да правят оценка на отношенческото функциониране на семейството;
- да провеждат сесии за консултиране на семейства;
- да се отнасят по-рефлексивно към собствения си семеен опит.

Тематичен план на курса

I. Общотеоретична част

1. Семейно консултиране и семейна терапия. Понятията "норма" и "патология" в семейните отношения. Семейството като трайна отношенческа система – нива на отношенческите процеси.
2. Семейството като система. Основни понятия от Общата теория на системите и кибернетиката.
3. Семейна структура: граници, свързаност, йерархия.
4. Семейни възгледи, истории и митове.
5. Трансгенерационни отношения. Генограма.
6. Оценка на отношенческото функциониране в семействата – клинична скала GARF.

II. Жизнен цикъл на семейството и консултиране.

7. Избор на партньор и развитие на двойката. Проблеми в жизнения цикъл на двойката и консултиране.
8. Семейството с малко дете – основни задачи и проблеми. Консултиране на родителите
9. Семейството с юноша – основни задачи и проблеми. Консултиране на родителите.
10. Консултиране на семейства при развод – най-добрият интерес на детето. Семейство с един родител и реконструиран брак.

III. Други специфични области на семейното консултиране и терапия

11. Насилие в семейството.
12. Консултиране на семействата при психична болест.

IV. Метод на семейното консултиране и терапия
13. Семейна сесия.
14. Семейно интервю.
15. Семейна среща по случай. Екипна работа и семейно консултиране.

Препоръчителна литература:

1. Алтшулер Дж. (2002) Как да работим с хроничната болест: Семеен подход. София: БПА.
2. Вацлавик П., Бивин Дж., Джаксон Д. (2006) Прагматика на човешкото общуване, С, Наука и изкуство.
3. Михова З. (2006) Семейна психотерапия при юноши с нарушаващо правилата поведение. Годишник на СУ, том Психология.
4. Сатир В. Новото човекотворчество, С, Отворено общество, 1990
5. Шулман Л. Изкуството да се помага на индивиди, групи и семейства, С, НЦКИЧ, 1986
6. Asen K. et al. (1989) A systems approach to child abuse: Management and treatment issues, 13: 45-57 (в работен превод)
7. Bateson G (1972) Steps to an ecology of mind, Ballantine Books, респ. Бейтсон Г. Экология разума, Москва, 2001.
8. Carr A. (1989) Countertransference to families where child abuse has occurred, J. of Family Therapy, 11: 87-97 (в работен превод)
9. Hall M. The Bowen family theory, Jason-Aronson, 1991 (работен съкратен превод на основни глави)
10. Minuchin S. Families and family therapy, Harvard Press, 1974 (работен превод на една глава)
11. Selvini-Palazzoli M., Boscolo L., Cechin G., Prata G. Hypothesizing – circularity – neutrality, … Fam. Proc. 19, 73 – 85 (работен превод)
12. Wynne L. (1984) The Epigenezis of Relational Systems, Family Process, vol. 23, issue 3 (работен превод)

Допълнителна литература:

13. Carter B., McGoldrick M. The changing family life cycle, Allyn and Bacon, 1989
14. Dowling E., Barnes G.G. (2000) Working with children and parents through separation and divorce. London: MacMillan.
15. Minuchin S., Fishman H. (1979) Family Therapy Techniques, Jason Aronson. Респ. Минухин С., Фишман Х. Техники семейной терапии.

Форма на преподаване: интерактивни лекции, анализ на казуси, видеоклипове (при възможност за ползване на видеоапаратура), ролева игра.

Проверка на знанията и уменията (изпитна процедура): Тъй като курсът е на магистърско ниво и цели формирането на умения за системно мислене и правене на системни формулировки, проверката ще става чрез писмени работи:

- две домашни по време на курса (анализ на казус по структурната теория на Минучин и анализ на собствена генограма) – формират до 40 % от оценката.
- есе – анализ на семейство с проблем в отношенията с цел създаване на системна формулировка. Студентите описват познато семейство, в което се наблюдават: проблеми в отношенията; симптоми или хронична болест на семеен член; други събития и обстоятелства, които водят до преживяване за страдание. Целта е да предложат системна формулировка за смисъла на проблемите (симптомите) в контекста на функциониране на семейната система, като използват въведените в курса теоретични идеи. Есето формира 60% от оценката.